

FÂTİHA SÛRESİNDE EDEBÎ SANATLAR

A. Cüneyt EREN *

ÖZET

Belâğat her dilin hususiyetlerini idrak etmek, ince sırlarına vakıf olmak bakımından değer arz eden ilimlerin başında, en önünde gelir. Arap dilinin belagati ile de Kur'ân nazmında ilk bakışta görülmeyen, ancak dikkatli araştırma sonucunda anlaşılan lügavî i'câz anlaşılır.

Bu çalışmada Fâtîha sûresinde yer alan edebî sanatların tanıtılması ve bu sanatların murad-ı ilahiyi anlama yönündeki katkıları ele alınmıştır. Bu meyanda 114 yerde olmak üzere belagati ilgilendiren 46 farklı konu ve sanat tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belâğat, Edebî Sanatlar, Nükte, Meâni, Beyân, Bedî'.

ARTS OF ELOQUENCE (BALAGAH) IN THE SURA OF FATİHA

ABSTRACT

The art of Eloquence is one of the most important disciplines among others which are valuable to perceive the peculiarities of Arabic Language and to overlook the secrets of it. The literary details of the Qur'an can be understood through careful examination by means of eloquence.

In this study we look at literal arts in the Fatiha for better understanding of Allah's aim. With this concern we addressed 114 places and 46 rhetorics.

Key words: Balagah Arts (Eloquence), Literary Arts, Nicety of Language, Maani, Bayan, Badi'.

I. Giriş: Kur'ân-ı Kerîm'in Eşsiz Belâğatı

Belâğat terim olarak, zorlama ve yapmacıktan uzak olup yoruma gerek bırakmadan kolay ve anlaşılır bir tarzda, insan nefsinde etki bırakacak şekilde muktezâ-i hâle /durumun gereğine göre söz söylemektir.¹ Belâğatta mâna ile lafız

* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ el-Cürçânî, Ali b. Muhammed (ö. 471/1078-79), *et-Târîfat*, İstanbul, 1203., s. 25; el-Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdillâh (ö. 400/1009'dan sonra), *Kitâbu's-Sinâ'ateyn*, Kahire, 1971, s. 17. Belâğat ilmi hakkında ayrıca bkz., İbn Abd Rabbih el-Endelusi (ö. 328/939), *el-'İkdu'l-Ferîd*, Beyrût, 1940, el-Kazvîni, Muhammed b. Abdîrrahman (ö. 739), *el-İdâh fî Ulûmi'l-Belâga*, (Thk. Muhammed b. Abdulmunim Hifâci) Dâru'l-Cil, Beyrut, III. Bsk., I, 18; Taşköprüzâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), *Mevzû'âtü'l-'Ulûm*, İstanbul, 1313, I, 228-242; II,105; Haydar b. Süleyman b. Dâvud (ö. 1304), *el-'İkdu'l-Minfassal*, el-Mektebetu's-Şâmile, I, 17; el-Cârim, Ali, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, Mısır, 1959, s. 8.

muhatapına ulaşma noktasında birbirleriyle adeta yarış halindedir. Lafzın yolculuğu muhatapın kulağına, mânânın yolculuğu ise kalbinedir.²

Bugün edebî sanatlar ünvanı altında edebiyatçıların üzerinde genel hatlarıyla ittifak ettikleri tasnif vardır. Bunlar, meânî, beyân ve bed'î sanatlarıdır.³ Belâğatın bu üç temel rükünlerinden a- me'ânî kısmında değişik cümle şekilleri ve kullanılışları ile lafızların muktezâyı hâle mutabakatını bildiren ahvâle dair usûl ve kaideleri, bu minvalde haber ve dilek kipleri, emir, yasaklama, soru, temenni, ünlem şeklindeki ifadeler, cümle içinde kelimelerin yeri, cümleleri birbirine bağlama veya uzun cümleleri ayırma, sözü uzatma ve kısaltma gibi konular; b- düşüncelerin, duyguların, değerlerin ve onların anlatımında kullanılacak yolların farklı söz ve usûllerle açık ve güzel bir şekilde ifade edilmesini sağlayan beyân kısmında, teşbih/benzetme, kelimeleri mecazî anlamda kullanma teknikleri, kinaye gibi konular; c- duruma uygun açık ve düzgün söylenen sözün lafız ve mana bakımından güzelleştirilmesi ile ilgili bilgileri ve kaideleri inceleyen bed'î kısmında da kelimelerle ve anlamlarla ilgili farklı süsleme ve güzel söz söyleme sanat örneklerini ele almaktadır.

Hız. Ali (r.a) kendisine isnad edilen bir rivayette: *'Kur'an'dan yalnız Fâtîha sûresi hakkında bildiklerimi söylesem yetmiş katır yükü eder.'* buyurmaktadır.⁴ Biz de Kur'ân'ın zengin manalar deryası içinde belki de bir damla hükmünde sayılabilecek bu çalışma ile Kur'ân âyetlerinin edebî yönüne ışık tutmayı ve edebî kriterlerle değerlendirilmesi neticesinde Kur'ân âyetlerinin ne derece zengin anlamlara işaret ettiğini ortaya koymayı hedefledik.

II. Fâtîha Sûresinde Belâğî Sanat ve Nükteleri

Biz bu çalışmamızda ayrı ayrı 114 yerde olmak üzere belâğatı ilgilendiren 46 farklı konu ve sanat tespit edebildik. Bu bölümde makalemizin dar boyutları içerisinde, her birisi ayrı zengin mâna ve değere sahip olan bu sanatlar ve beraberinde bazı nüktelere işaret edeceğiz.

² Bkz. Abbas, Fadıl Hasan (ö. 2011), *el-Belâğa Fünûnuha ve Efnânuha*, Amman, 1989, s. 55.

³ Edebî sanatlarla ilgili bu güne kadar yapılmış olan tasnifler için bkz. Soysal, M. Orhan, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, MEB, İstanbul, 1998, s. 19-28.

⁴ Rivayetin sıhhati hakkında temel kaynaklarda bir şey bulamadım. Özellikle sufi geleneğinde şöhret kazanmış olan bu rivayeti fazilet babından zikretmekte de beis görmedim. Bkz. Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Fâsî (ö. 1224), (Thk. Dr. Ahmed Abdullah el-Kureşî), *el-Bahrü'l-Medîd fi Tefsîri Kur'âni'l-Mecîd*, Nâşir: Dr. Hasan Abbas Zeki, Kahire, I, 17; Merî b. Yusuf el-Makdisî (ö. 1033), *el-Kelîmâtü'l-Beyyinat*, (Thk. Abdülhakim el-Enîs), el-Mektebu'l-İslâmi li İhyâi't-Türâs, 2004, I, 40. Ancak ez-Zehebî rivayetle ilgili Şîa'nın mübalağası olabileceğini zikretmekte. Bkz. Muhammed Seyyid ez-Zehebî (ö. 1398), *et-Tefsîru ve'l-Müfesssîrin*, Mektebetu Vehbe, Kahire, I, 68.

1- Hüsni'l-İbtidâ Sanatı (2 adet)

Hüsni'l-ibtidâ, bedî sanatlarından olup mütekellimin sözüne, makâma uygun, güzel bir sözle giriş yapmasıdır. ⁵ Bu sanata, *hüsni'l-matlâ'*, *hüsni'l-berâ'a* ve *berâ'atu'l-istiblâl* de denir.⁶

Fâtîha suresi ile öncelikle Kur'ân'a başlangıç olma hasebiyle makâma uygun ve güzel bir sözle giriş yapıldığından *hüsni'l-ibtidâ* sanatı vardır.⁷ Zaten Kur'ân-ı Kerim'de sûrelerin ilk ayetleri edebî yönden umumen *hüsni'l-ibtidâ*, sanatı olarak değerlendirilir.

Fâtîha sûresinin **ikinci ayeti** { الحمد لله رب العالمين } cümlesinde de derin bir saygı ve şükran duygusu ile övmek anlamına gelen hamd ile başlanması söze, makâma uygun, güzel bir sözle giriş yapılması başka bir hüsni'l-ibtidâ örneğidir.

2- Haber Cümlesi (5 adet)

Söylenildiğinde tam ve anlaşılır bir mânâyı ifade eden kelime veya kelime gruplarına faydalı veya anlamlı cümle denir.⁸ Haber cümlesi de anlamlı cümlelerin bir parçası olup kısaca hüküm bildiren cümle demektir. Yani, haber, cümlede

⁵ Bkz. İbn Mu'tez (ö. 296), *Kitâbu'l-Bedî*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1410, I, 42; el-Advânî, Abdülazim b. el-Vâhid b. Zâfir (ö. 654), *Tabrîru't-Tabbîr fî Sinâati's-Şî'r ve Beyânî İcâzi'l-Kur'ân*, el-Cumhuriyetu'l-Arabiyyetu'l-Muttehide, İcnetu'l-Alâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, I, 168; Abdül-Muteâl es-Saidî (ö. 1391), *Bugyetu'l-İdâh li Telhîsi'l-Miftâh*, Mektebetu'l-Âdâb, 2005, IV, 708; Muhyiddin b. Ahmed Derviş (ö. 1403), *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânubü*, Dâru'l-İrşâd, Humus, I, 18.

⁶ İbn Hucce'ti'l-Hamavî Tâkyuddin Ebûbekir (ö. 837), *Hizânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 2004, I, 19.

⁷ Bkz. el-Medenî, Sadruddin (ö. 1199), *Envâru'r-Rebî fî Envâi'l-Bedî*, <http://alHazme.net> I, 5; Muhammed Tâhir b. Âşûr (ö. 1393), *et-Tabrîru ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, Tûnus, 1984, I, 135 ve 153; Muhyiddin b. Ahmed Derviş (ö. 1403), *a.g.e.*, I, 18; el-Medenî, Sadruddin (ö. 1199), *Envâru'r-Rebî fî Envâi'l-Bedî*, <http://alHazme.net>, I, 5.

⁸ Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn el-Ukberî (ö. 616), (Thk. Abdül-İlah en-Nebehân), Dâru'l-Fikr, Dımışk, 1995, *el-Lübâbu fî İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, I, 41; Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn el-Ukberî (ö. 616), *Mesâilun Hilâfiyye fî'n-Nabv*, (Thk. Muhammed Hayr el-Halvânî), Dâru's-Şarki'l-Arabi, Beyrut, 1992, I, 35; Abbas Hasan (ö. 1398), *en-Nabvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Meârif, II, 435. Meâni ilmi cümle şekilleri ve bunların kullanılışları ve nasıl konuşulması gerektiği hususunda kaideleri inceler. Faydalı cümle konusu da bu babtan meâni sanatları içinde değerlendirilir. Bu babtan olmak üzere { بسم الله الرحمن الرحيم } *'Bismillâhîrrahmânirrahim'* lafzı diğer bir tabirle 'Besmele'nin açılımı (bi-ism-allah-rahman-rahim) şeklinde beş ayrı kelimeden meydana gelir. Başlarken bir ilgi edatı ile bir izafet tamlaması, iki sıfat tamlamasından meydana gelmiş müstakil ve faydalı cümle kategorisinde kabul edilir. (وما يقال في البسملة: إنها جملة) Bkz. Halid b. Abdillâh el-Muslih, *Şerhu Kitâbu't-Tevhîd*, 4; Halid b. Abdillâh el-Muslih, *Şerhu'l-Akâideti'l-Vâsiyye*, <http://www.islam.web.net>, I, 4.

anlatılan işin, oluşun, hareketin olup olmadığını veya sözü edilenin var olup olmadığını bildiren sözde, hükmün doğru veya yalan olma ihtimalinin yer aldığı ifadedir. Kısacası doğru ve yalan olma ihtimali olan söze denir.⁹ Besmelenin takdiri emir değil de بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ (أقول) *'Bismillâhırrahmânırrahîm' diyorum!*, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ (أقرأ) *'Bismillâhırrahmânırrahîm diye okuyorum.'* بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ (أبدأ) *'Bismillâhırrahmânırrahîm diyerek başlıyorum.'* şeklindeki tevcihlerle haberi olarak yapılacak olursa bu durumda {بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ} *'Bismillâhırrahmânırrahîm'* cümlesi lafız olarak haber cümlesi kabul edilir.¹⁰

İkinci ayette {الحمد لله} cümlesi de lafız olarak meâni sanatları içinde değerlendirilen (ve sebat, devamlılık manası içeren isim cümlesi nevinden) haber cümlesidir.

Üçüncü ayette {الرحمن الرحيم} cümlesi de gramatik açıdan başına takdir edilen mübtedâ ile meâni sanatları içinde haber cümlesi sınıfında kabul edilir. Bu durumda takdiri {هو الرحمن الرحيم} -O (c.c) *Rahmândır, rahîmdir*, şeklindedir.

Dördüncü ayette {مالك يوم الدين} cümlesi de gramatik açıdan başına takdir edilen mübtedâ ile meâni sanatları içinde haber cümlesi sınıfında kabul edilir. Aynı takdirle {هو مالك يوم الدين} -O (c.c) *Din günününün, hesap gününün tek hâkimidir*, denebilir.

Beşinci ayette {إياك نعبد وإياك نستعين} cümlesi de takdim ve te'hirle birlikte haber cümlesidir.

3- İnşâ Cümlesi (3 adet)

İnşâ, kısaca istek bildiren cümledir. Yani, söylenen sözde hükmün doğru veya yanlış olma yönünün bulunmadığı ve bir isteği, dileği, emri, tasarımı veya şartı bildiren ifadedir.¹¹

'Besmele' de kuvvetli bir tevcihe göre kendinden önce var olduğu takdir edilen hafzedilmiş bir cümlenin mukabili bir cümle olduğu öngörülmektedir. Bu durumda *'Bismillâhırrahmânırrahîm'* derken, sarf ilmine göre takdiri

⁹ Bkz. el-Kazvîni, *Telbîsu'l-Miftâh*, s. 14.

¹⁰ Besmele'nin takdirleri için bkz. ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr (ö. 538), *a.g.e.*, ss. I, 1-5; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Şemsuddîn el-Kurtubî (ö. 671), *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân (Tefsîri'l-Kurtubi)*, (Thk. Semir el-Buharî), Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyadh, 1423, I, 59; Şemsuddîn Ebu'l-Avn Muhammed el-Hanbelî (ö. 1188), *Levâmiu'l-Envârî'l-Behiyye ve Sevâtiu'l-Esrârî'l-Eseriyye, Mi'essesetu'l-Hâfikâne, Tefsîri'l-Besmele*, Dimaşk, 1982, I, 28.

¹¹ Abdurrahman b. Hasan Habanneke (ö. 1425), *el-Belâgatü'l-Arabiyyetu*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1416, I, 167; Bkz. Çögenli Sadi vd., *Telbis ve Tercümesi Kur'an'ın Eşsiz Belâgatü*, Huzur Yayınları, 2006, s. 9; Eren, Cüneyt, Uzunoglu, Vecih, *Edebi Sanatlar Belâgat*, Sütun Yayınları, İzmir, 2006, s. 61.

‘Oku: Bismillâhırrahmânırrabîm’ del, قرأ بسم الله الرحمن الرحيم ‘Oku: Bismillâhırrahmânırrabîm’ إبدأ بسم الله الرحمن الرحيم ‘Bismillâhırrahmânırrabîm diyerek başla.’ veya buna benzer yapılacak bütün takdireler olabilir. Bu takdire göre cümle lafız olarak inşâ cümlesi sayılır ve meâni sanatları içinde değerlendirilir.¹²

İkinci ayette { الحمد لله } cümlesi lafız olarak haber cümlesi olmakla birlikte ihtiva ettiği ta’zim manası bakımından hamd edilmesinin gerekli olduğunu vurgulamakta bu itibarla da meâni sanatları içinde değerlendirilen inşâ cümlesi kabul edilmektedir.¹³ Yani hamdin hakikatini ifade babında { ال } harf-i tarifinin hamd kelimesine katmış olduğu manaları karşısında artık ‘elhamdülillab’ deyiniz anlamına gelir.

Altıncı ayette { اهدنا الصراط المستقيم } -Bizî doğru yola ilet, cümlesi de emir manası ile inşâ cümlesidir.

4- İsim Cümlesi (2 adet)

İsim cümlesinin işaret ettiği anlam fiil cümlesinden daha statik ve daha kapsayıcıdır. İstikbalde dâhil olmak üzere bütün zamanları kapsar. Bu itibarla **ikinci ayet ve üçüncü ayetler** isim cümlesi olması hasebiyle ihtiva ettiği anlam bakımından fiil cümlesinden daha kuvvetli kabul edilir. Örneğin **ikinci ayetin** başına gelen { ال } harf-i tarifi ile cinsine hasredilmiş olduğundan hamd manası bütün hamdleri içermiş olur. Ayrıca isim cümlesinin mana ilavesiyle hamdin sebat ve devamı murad edilmiştir.¹⁴ Fiil cümlesi ile gelseydi hamdin alanı daraltılmış olurdu.

5- İnsicam Sanatı (15 adet)

Lügat manası, düzgünlük, tutarlık, bağdaşım, sağlam ve arızasız tertip üzere olmak demektir.¹⁵ Terim manası; lafzın; selâmeti, mananın kolaylığı, birbiriyle uyumu ile birlikte muhkem ve fasih olmasıdır.¹⁶ Başka bir ifadeyle sözün fasih olması ve terkiplerinde tam bir uyum içerisinde olmasından dolayı

¹² Bkz. Çögenli Sadi vd., *Telhis ve Tercümesi Kur'an'ın Eşsiz Belâğatı*, Huzur Yayınları, 2006, s. 9; Eren, Cüneyt vd., *a.g.e.*, s. 61.

¹³ Bkz. Çögenli, Sadi vd., *a.g.e.*, s. 9; Eren Cüneyt, vd., *a.g.e.*, s. 61.

¹⁴ İsim cümlesinin özellikleri için bkz. Abbas, Fadıl Hasan, *el-Belâğatü Fünûnuha ve Efnânuha*, Dâru'l-Furken, Amman, 1989, s. 88.

¹⁵ Bkz. Ahmed Muhtar Ömer (ö. 1424), *Min'cemu'l-Lügâti'l-Arabîyyeti'l-Muâsıra*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1429, II, 1037; Heyet, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, İstanbul, 1985, s. 456.

¹⁶ el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed (ö. 1362), *Cevâbirü'l-Belâga fi'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, İstanbul, 1984, s. 409.

yüksekten akan berrak suyun akışı gibi bir üslûba sahip olmasıdır.¹⁷ *Tenâsüb* de denir. Bedi' sanatlarındandır.

Besmelenin terkihi ve kulağa hitap eden asonans ve sırasıyla önce (الله) ardından (الرحمن) ve sonra da (الرحيم) kelimelerinin uyumu sebebiyle insicam sanatı söz konusudur. Aynı mülahazalar **ikinci ayet** { الحمد لله رب العالمين } cümlesinde, **üçüncü ayet** { الرحمن الرحيم } cümlesinde, **dördüncü ayet** { إياك نعبد و إياك نستعين } cümlesinde, **beşinci ayet** { مالك يوم الدين } cümlesinde, **altıncı ayet** { اهدنا الصراط المستقيم } cümlesinde ve **yedinci ayet** { صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين } cümlesinde ayrı ayrı bulunmaktadır.

Ayrıca Fâtiha suresinin ayet fâsıllarında da (الرحيم - العالمن - الرحيم - عليهم.....الضالين- المستقيم - نستعين -الدين) ayrı ayrı **sekiz adet tenâsüb sanatı** vardır.¹⁸

6- Murâ'âtu'n-Nazîr Sanatı (7 adet)

Murâ'â kelimesi lügatta bir şeyi veya olayı murâ'â etmek, ne olacağını beklemek, müşahede etmek anlamlarına gelir.¹⁹ Terim anlamı ise, aralarında tezadin dışında bir ilgi ve münâsebet bulunan lafızları bir araya getirmektir.²⁰ Kısaca *murâ'âtu'n-nazîr*, mütakellimin sözüne bir manayla başlaması, sonra da sözünü başladığı manaya uygun bir sözle bitirmesidir. Bu tenâsüb, uygunluk iki veya daha fazla manalar arasında olur. Bedi' sanatlarındandır. *Murâ'âtu'n-nazîre telfik, muâba, teşâbuhu'l-etraf, ihâm-i tenâsub, tenâsüb, tufik* ve *i'tilâf* da denir.²¹

Kur'ân âyet ve sûreleri arasında, farklı yönlerde bağlantı kurulmuştur. Örneğin; Kur'ân'ın ilk sûresi olan Fâtiha ile son sûresi olan Nâs arasında bir münasebet görülmüştür. Şöyle ki, Fâtiha'da Allah'ın sıfatları sayıldıktan sonra hidâyetten söz edilmiş, Nâs sûresinde de hidâyete ermenin ancak şeytanın şerrinden Allah'a sığınmakla mümkün olabileceği ifade edilmiştir.

¹⁷ Ahmed Matlûb, *Funûn Belâğiyye el-Beyân el-Bedi'*, Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye, Kuveyt, 1975, s. 194; Akkâvî, İn'âm Fevval, *el-Mu'cemu'l-Musfalsal fi Ulûmi'l-Belâga*, Beyrut, 1992, s. 235.

¹⁸ Bkz. İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, Tûnus, 1984, I, 186.

¹⁹ 'Murâa' kelimesi için bkz. İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-Vasîl*, Dâru'd-Da'Ve, Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, Kahire, II, 864; Ahmed Muhammed Ebu'l-Abbâs (ö. 770), *el-Misbabu'l-Kebîr*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, II, 569; Akkâvî, İn'âm Fevval, *a.g.e.*, s. 646.

²⁰ el-Kazvîni, *el-İdâb*, s. 355; 'Atîk, *'ilmu'l-Bedi'*, s. 179; Ahmed Matlûb, *a.g.e.*, s. 279.

²¹ el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 382; eş-Şankitî Muhammed Emîn (ö. 1393), *Edvân'l-Beyân fi İdâbi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1415, IV, 108; Muhyiddîn b. Ahmed Derviş (ö. 1403), *a.g.e.*, I, 45.

Fâtîha Sûresinin Kur'ân'ın son sûresi olan Nâs arasında bir irtibat olduğu gibi kendisinden evvelki besmele ile de bir irtibatı vardır. Bu irtibat ve alâkaya sıyâk ve sibâk denir. Fâtîha sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresi olduğundan öncesinde başka bir sûre yoktur. Ancak, bu sûrenin başına takdir edeceğimiz bir fiil, Fâtîha sûresine sibâk olabileceği gibi besmele de ona sibâk olabilir.

Cenab-ı Hak Besmele'de, kendisini Rahmâniyet ve Rahîmiyetiyle ile nitelemektedir. Celâl ve Cemâliyle tecelli eden bu niteleme karşısında kul olarak nasıl mukabele edilebilirliği sûrenin **ikinci ayeti** olan الحمد لله رب العالمين '*Bütüm hamdler âlemlerin Rabbi Allah'adır*' cümlesi ile verilmektedir. Yani bir çeşit bizi bu kadar rahmetiyle kuşatan Allah'a hamd ve senâlar olsun denilmiş olunuyor.

Zikredilebilecek bir diğer münasebet de bu sûrenin beşinci ayete kadar Allah'a, beşinci ayetten sûrenin sonuna kadar da kula ait olmak üzere iki kısım olduğudur.

Besmelede ayrıca sırayla Cenabı Hakk'ın celâl ismine bakan '*Allah*' isminden sonra cemâl ismine bakan *er-Rahmân* ve onun ardından *er-Rahîm* isimlerinin gelmesi ile *murâ'âtü'n-nazîr* yapılmıştır. Zira { الله } lafza-ı celâl; Cenab-ı Hakk'ın Zâtına delâlet eden Vücut, Kıdem, Bekâ, Vahdâniyet, Muhalefetun li'l-Havâdis, Kıyam bi Nefsîhi olan zâti sıfatları ile bütün kemâl sıfatları ihtiva ederken. { الرحمن } ismi, O'nun râzık olmasına, rezzakiyet de Bekâ'ya sebeptir. Bekâ vücudun devam ve tekerrüründen ibarettir. Vücut, ilim, irade, kudret basar, sem' ve kelâm sıfatlarını gerektirir. Bu altı sıfat sübuti sıfatlardır ve hayatla irtibatlıdır. { الرحيم } kelimesi ise Gaffar ve Rezzak, Muhyî ve Mümît gibi fiili sıfatlara işaret eder. Bütün bu sıfatlar birbirleri ile tam bir münasebet yani müraât içindedir.

İkinci ayet { الحمد لله رب العالمين } cümle yapısında da *murâ'âtü'n-nazîr* sanatı çok açık görülmektedir. Malum olduğu üzere Kur'ân âyet ve sûreleri, uzun bir zaman diliminde parça parça nazil olmuşsa da, birbirinden bağımsız ve kopuk değil, bilakis hem lafız, hem de mana itibarıyla aralarında sıkı bir ilişki ve bütünlüğe sahiptirler. Çünkü bu âyet ve sûrelerin dizilişi, büyük ölçüde tevkîfidir.

Üçüncü ayet { الرحمن الرحيم } cümlesinde de bir önceki ayet gibi Kur'ân'ın işlemiş olduğu temel kavramlardan tevhid yani Allah'ın birliği konusunu ele almaktadır. Bu yönüyle bir önceki ayette ifade edilen rububiyetle kuvvetli bir münasebet taşır. Ayrıca bu ayet bir önceki ayetin istilzâmı/gerekliliği durumundadır. İkinci ayette bahsi geçen rubûbiyetin gereği olan rahmâniyet ve rahîmiyet bu ayette zikredilmektedir. Zira Cenab-ı Hakkın kendisini Rabbu'l-âlemin diye tavsif etmesi O'nun bütün yaratıklarını koruyup, gözetmesi,

ihtiyaçlarını karşılamasını istilzam eder. İşte üçüncü ayette zikredilen bu sıfatlar bir önceki ayetle münasebeti ortaya koymaktadır.

Dördüncü ayet { مالك يوم الدين } -*Din gününün mâlîki* cümlesinde de Kur'ân'ın ana gayelerinden bir diğeri olan ahiret inancına işaret etmektedir. Bu yönüyle önceki ayetlerle sıkı bir münasebeti vardır.

Ayrıca din gününün hâkimiyeti Allah'ın rahim oluşu ile doğrudan irtibatı vardır. Zira din günü, hesap günü müminler için artık mükâfat ve mücâzat günüdür. Dünya hayatında zahirle hükmedildiğinden hesaplar yarım kalabilmektedir. Hak ve hukukun karşılığı alınmamış olabilir. İşte din gününün mutlak hâkimiyeti dünya hayatında yarım kalmış hesaplara bakan yönüyle kırık gönüller için rahimiyetin gereği olarak tezahür etmektedir.

Beşinci ayet { إياك نعبد و إياك نستعين } cümlesi de Kur'ân'ın ana gayelerinden bir diğeri olan ibadet konusuna temas etmektedir. Bu yönüyle önceki ayetlerle sıkı bir münasebeti vardır.

Ayrıca önceki ayetlerde zikredilen Cenab-ı Hakk'ın rububiyeti, Rahman ve Rahim olması ve bir mükâfat ve mücazat gününün varlığı artık muhataba ibadet yapması gereğine işaret etmektedir.

Altıncı ayet { اهدنا الصراط المستقيم } cümlesi de bir önceki ayetin devamı mahiyetinde Kur'ân'ın ana gayelerinden bir diğeri olan ibadet temasına işaret etmektedir. Zira Cenab-ı Hakk'tan hidayet talep veya hidayette istikamet talebi ibadettir. Bu yönüyle önceki ayetlerle sıkı bir münasebeti vardır.

Yedinci ayet { صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين } cümlesi de Kur'ân'ın ana gayelerinden bir diğeri olan nübüvvet konusuna işaret etmektedir. Bu yönüyle önceki ayetlerle sıkı bir münasebeti vardır. Ayrıca Cenab-ı Hak altıncı ayette { اهدنا الصراط المستقيم } Bizi doğru yola hidâyet eyle derken bu yolun ne olduğunu aynı siyak içinde yedinci ayetle açıklamıştır.

7- Tedellî Sanatı (2 adet)

Kelimenin aslı 'Delâ' kelimesi olup tefe'ul babından tedellî olarak yukarıdan aşağıya inme anlamındadır.²² 'Muhatabın söyleneni anlayabilmesi için, onun seviyesine inmek için, en âlâdan başlayıp ednâya doğru yukarıdan aşağıya

²² Bkz. İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-Vasîl*, I, 295; Mecduddin eş-Şeybânî (ö. 606), *en-Nibaye fî Garibi'l-Hadis*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1979, II, 131; ez-Zebîdi Muhammed Ebu'l-Fayd (ö. 1205), *Tâcu'l-Arâs*, Dâru'l-Hidaye, Beyrut, XXXVIII, 60.

inme mânâsında belâgat ilminde bir sanat türüdür.²³ Bedî' sanatları içinde değerlendirilir.

Üçüncü ayette { الرحمن الرحيم } kelimeleri arasındaki sıralanış bir tevcihe göre 'Rahman' kelimesinin büyük nimetlere; 'Rahîm' kelimesinin de, küçük nimetlere delalet etmeleri cihetiyle *tedellî* sanatına işaret eder.²⁴ Çünkü bir şey anlatılırken makbul olan önce büyük/kapsayıcı, genel olanın zikredilmesi ardından da küçük/daha özele doğru gidilmesidir.

Beşinci ayette { إياك نعبد و إياك نستعين } cümlesinde de *tedellî* sanatı çok açık görülmektedir. Zira kul ile Allah (c.c) arasında ibadetle bir münasebet tesis edilecek ve ibadet etme azm-u cehdi içine girilecek ki daha sonra O (c.c)'ndan yardım dilenilecektir.

8- İ'tilâf Sanatı (5 adet)

Lügatta kısaca uyum anlamına gelir. Edânın müeddâya, üslûbun manaya uygun olması demektir.²⁵ Lafzın mana ile lafzın vezinle, lafzın lafızla, mânânın mânâ ile muvafakati olmak üzere i'tilâfda dört türlü uygunluk lâzım gelir.²⁶ *İctima'* ve *ittifak* diye de adlandırılır.

Kullanılan kelime ve terkiplerin mevzûa uygun olması, lafızların manalara uygun olması, mütekellimin kastettiği yüce manalara seçkin lafızlar getirmesi, İbarede yer alan lafızların ifade ettikleri mana ile uyum içinde olmaları cihetleriyle bu ayet ve Kur'ân-ı Kerîm'in tümünde *i'tilâf* sanatı söz konusudur. Bu itibarla **İkinci ayette** { الرحمن الرحيم } kelimeleri arasında, **dördüncü ayet** { مالك يوم الدين } cümlesinde, **beşinci ayet** { إياك نعبد و إياك نستعين } cümlesinde, **altıncı ayet** { اهدنا الصراط المستقيم } cümlesinde ve **yedinci ayette** { صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين } cümlesinde ibarede yer alan lafızların ifade ettikleri mana ile uyum içinde olmaları cihetleriyle *i'tilâf* sanatı söz konusudur.

9- Hüsnü'l-Beyân Sanatı (7 adet)

Bir manayı en açık şekilde ve en kısa yoldan muhatabına anlatabilmek

²³ el-Meydâni, Abdurrahman Hasan Habanneke (ö. 1425), *el-Belâgatü'l-Arabîyye, Usûsüha ve Ulûmüha ve Fünûnuha*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1996, I, 812; II, 461-; Ayrıca bkz. <http://sozluk.torpile.com/show.asp?t=sanat-%C3%BCt+te+delli>

²⁴ Bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *İşârâtü'l-İ'câz*, İstanbul, 1993, s. 16.

²⁵ Ahmed Muhtar Ömer (ö. 1424), *Mu'cemü'l-Lügâti'l-Arabîyyeti'l-Muâsıra*, I, 111; İbn Huccetü'l-Hamavî Tâkyuddîn Ebûbekir (ö. 837), *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, II, 442.

²⁶ İbn Huccetü'l-Hamavî Tâkyuddîn Ebûbekir (ö. 837), *a.g.e.*, II, 445; Tâhiru'l-Mevlevî (Tahir Olgun) (ö. 1951), *Edebîyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 75; Matlub, Ahmed, *a.g.e.*, s. 11; Muhyiddin b. Ahmed Derviş (ö. 1403), *a.g.e.*, IV, 368; el-Ebyârî, İbrahim b. İsmail (ö. 1414), *el-Mevsûatü'l-Kur'ânîyye*, Müessesetu Sicil'i-Arab, Kahire, 1405, II, 262.

sanatıdır.²⁷ Bu anlatım yerine göre sözle, yerine göre halle ve bazen de işaretledir.²⁸ Bedi' sanatlarındandır. Kur'ân-ı Kerîm'in beyânı baştan aşağıya en güzel beyândır.²⁹ Bu itibarla birinci ayet **besmelede**, **İkinci ayet** { الحمد لله رب العالمين } cümlesinde, **üçüncü ayette** { الرحمن الرحيم } cümlesinde, **dördüncü ayet** { إياك نعبد وإياك نستعين } kelimelerinde, **beşinci ayet** { مالك يوم الدين } kelimeleri arasında, **altıncı ayet** { اهدنا الصراط المستقيم } kelimeleri arasında ve **yedinci ayet** { صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين } kelimeleri arasında *hüsni'l-beyân* sanatı vardır.

10-Hasr ve Kasr Sanatı (3 adet)

Kasr, bir şeyi kendisine tahsis etmek demektir.³⁰ İstulahta, bir kavramı, özel bir tarzda başka bir şeye tahsis etmektir.³¹ Yani bir şeyin başkalarında olmayıp, sadece onda bulunduğunu söylemektir. Meânî sanatlarındandır.

İkinci ayette { الحمد } Hamd kelimesinin başındaki { ال } harf-i tarifi de Kur'ân'da kullanılış şekilleri içinde cinsi ifade etmesi cihetiyle kasr yollarından biridir.³² Diğer bir tabirle nekre bir kelimenin başına gelerek o kelime ile bildirilen cinsin hepsini ifade eder. Burada kullanılırken sadece şahsa değil de o şahsın tâbü olduğu bütün cinsi ifade eder. Bu ayette de { الحمد لله } derken hamdin sadece Allah'a mahsus olduğunu vurgulayarak bir çeşit kasr yapılmıştır. Bu itibarla { الحمد لله } kelimesi ile *Hani her kesin malûmu ve aksayı emeli olarak matlûbu olan hamd hakikati yok mu? İşte hâmidîyet, mahmûdiyet bütün cinsiyile ve hattâ bütün meratibi ve bütün envaii efradiyle o hamd, Allaba mahsustur, Allahın hakikidir,*

²⁷ Hüsni'l-beyân hakkında geniş bilgi için bkz. el-Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed (ö. 403/1013), *İ'câzu'l-Kur'ân*, Mısır, 1315., s. 274; İbn Huccetî'l-Hamavî Tâkyuddîn Ebûbekir (ö. 837), *a.g.e.*, II, 482.

²⁸ Bkz. el-Ebyârî, İbrahim b. İsmail (ö. 1414), *a.g.e.*, II, 367.

²⁹ ez-Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa, *et-Tefsîrû'l-Münîr*, Dâru'l-Fikir, Dımaşk, 1418, XII, 202; Örnekler için Bkz. Muhyiddin b. Ahmed Derviş (ö. 1403), *a.g.e.*, II, 146; V, 356.

³⁰ İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-Vasîf*, II, 738; el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tebzîbu'l-Luga*, Kahire, 1964, VIII, 278. Hasr maddesi de aynı anlama gelmektedir. Bkz. İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-Vasîf*, I, 178.

³¹ Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 97-99; Sâdık Abdurrdâ vd., *el-Belâğa*, el-Cumhûriyyetu'l-İrâkiyye Vezâretu't-Terbiye, Kuveyt 1975, s. 57; el-Kazvîni, Muhammed b. Abdîrrahman (ö. 739), *el-İdâb fî Ulûmi'l-Belâğa*, (Thk. Muhammed b. Abdulmunim Hifâci) *a.g.e.*, III, 4-7; el-Merâği, Ahmed b. Mustafa (ö. 1371), *Ulûmu'l-Belâğa*, I, 150.

³² Harf-i tarif hakkında Bkz. Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Mısır, 1963, I, 211. (Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için aynı cildin 421. Sayfasına bakılabilir.); Harf-i tarif ayrıca başına geldiği nekre bir kelimenin marife (bilinen) olmasını sağlar. O kelime daha önce müphem ve bilinmeyen iken onu bilinen bir şahıs kılar. Ayrıca sıfatı içine alma (kaplama, istiğrak) için kullanılır.

Allahın milkidir. Çünkü Allah'tır, çünkü... Çünkü ilâh...»' demiş olmaktadır.³³

Kelimenin tehir edilmesi gerekirken öne geçmesi şeklinde tecelli eden takdim aynı zamanda kasr yollarından biri olduğundan **beşinci ayetteki** mef'ûl olan { إياك } lafzı { نعبد } fiilinin önüne gelerek takdim etmesi ile kasr sanatı gerçekleşmiştir. Zira normal cümle yapısında mef'ûlün fiilden sonra gelmesi gerekirdi.

Ayrıca isim cümlesinin ilk ögesi olan mübtedâ { الحمد } kelimesi haber olan { لله } kelimesine hasır kılınmıştır. Anlam olarak *-Hamd başkasına değil sadece O'na/olmalıdır*, denebilir.

11- Fasl Sanatı (5 adet)

Fasl atfı terk etmektir. Lügatte ayırmak manasına gelmektedir. İstilahta ise bazı cümlelerin atf edatları ve rabıtalara birbirine bağlanmadan söylenmesi,³⁴ bir cümleyi diğer bir cümleye atfetmeden her birini ayrı ayrı zikretmektir.³⁵ *Meâni* sanatlarındandır.

İkinci ayet { الحمد لله رب العالمين } ayetini ikinci ayet kabul ettiğimizde ilk ayet olan { بسم الله الرحمن الرحيم } cümlesini beyân edip açıkladığından atfedilmeden gelmiştir. Yani Besmele'de, kendini Rahmâniyet ve Rahîmiyetiyle ile tavsif eden, bizi bu kadar rahmetiyle kuşatan Zâîr-ı Alâ'ya hamd ve senâlar olsun denilmiş olunuyor.

Terbiye, bir varlığın istidadında olabileceği en son noktaya ulaştırılması demektir. Bütün âlemlerin en küçük ihtiyacını karşılayan kemâle ermesi için ne gerekiyorsa vaktinde veren terbiyecisi ancak ve ancak rahman ve rahim olmalıdır. Zira bir kimse muhtaç olanı görüp de ona merhamet etmiyorsa onun ihtiyacını karşılamaz. Bu itibarla ikinci ayette { الرحمن الرحيم } cümlesi bir önceki { الحمد لله رب العالمين } cümlesini beyân edip açıkladığından atfedilmeden gelmiş, fasl sanatı tahakkuk etmiştir.

Dördüncü ayet { مالك يوم الدين } cümlesi de bir önceki { الرحمن الرحيم } cümlesi beyân edip açıklamış ve aynı zamanda bir önceki ayetin işaret ettiği manaları te'kid etmiş olduğundan atfedilmeden gelmiştir. Zira bir önceki { الرحمن الرحيم } cümlesinde gizli bir remizle insanların mesuliyetlerine işaret edilmektedir. Kullarına karşı bu kadar rahmet eden Cenab-ı Hakka bu rahmetin karşılığı şükredilmelidir. Zira ayrıca hesap vardır.

³³ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili Yeni Meallî Türkçe Tefsir*, Matbaai Ebuzziya, İstanbul, 1935, I/62.

³⁴ Matlûb, Ahmed, *a.g.e.*, s. 549; Tabâne Bedevî, *Mu'cemî'l-Belâğatî'l-Arabîyye*, Darü'l-minâre-Darü'r-Rifâi, III. baskı, Cidde 1988, s. 502.

³⁵ Matlûb, Ahmed, *a.g.e.*, s. 549; Tabâne Bedevî, *a.g.e.*, s. 502.

Beşinci ayet { إياك نعبد و إياك نستعين } cümlesi de bir önceki { مالك يوم الدين } cümlesinin işaret ettiği manaları te'kid etmiş olduğundan atfedilmeden gelmiştir. Zira hesap varsa ibadet edilmelidir.

Altıncı ayet { اهدنا الصراط المستقيم } cümlesi bir önceki { إياك نعبد و إياك نستعين } cümlesini beyân edip açıklamaktadır. Dolayısıyla atfedilmeden gelmiş fasıl sanatı tahakkuk etmiştir. Kendisine ibadet etme ve bu ibadeti eda etme mevzuunda O'ndan yardım dilenmeyi { اهدنا الصراط المستقيم } cümlesi ile beyan etmektedir.

Yedinci ayet { صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين } cümlesi de bir önceki ayette geçen { اهدنا الصراط المستقيم } cümlesini beyân edip açıklamaktadır. Dolayısıyla atfedilmeden gelmiş, fasıl sanatı tahakkuk etmiştir.

12- Vasl Sanatı (1 adet)

Vasl kelimesi lügatte; bağlamak, ulaştırmak ve ulaştırmak demektir. İstilâhî olarak; bir cümleyi, diğer bir cümleye bir bağlaç yardımıyla bağlamaktır.³⁶ Başka bir tarifte; sözü oluşturan cümleleri 'vâv' harfî ile birbirine atfetmektir.³⁷ Meânî ilminin konularındır. İki cümle, haber veya inşâ cümlesi olmak yönüyle birleştiklerinde ve aralarında mana yönüyle tam bir uygunluk varsa vasl yapılır.

Beşinci ayette haber cümlesi { إياك نعبد } *Yalnız Sana ibadet eder* { إياك } *Yalnız senden medet umuyoruz*, cümlesine 'vav' bağlacı ile vasl edilmiştir.

13- Hakikat (2 adet)

Hakikat konuşma istilâhında konulduğu anlamda kullanılan kelimedir. Beyân ilminin konusu olan mecâzın zıddıdır.³⁸ Sözün hakikat mi, mecâz mı olduğu anlaşılmadan, murad edilen mananın anlaşılması mümkün değildir. Bunların bir kısmı herkes tarafından kolayca anlaşılabilir türde iken, bazıları ancak dil uzmanları tarafından anlaşılabilir.

İkinci ayette geçen { رب العالمين } ibaresindeki Âlemlerin rabbi vasfı, zerreden makro âlemlere ve bunların arasında var olan bütün yaratılmışların safha safha her merhalesini gözetme ve ihtiyaçları için lazım gelen ne kadar şey varsa hepsini karşılama Cenab-ı Haktan başkasına verilemeyeceğinden hakikattir.

³⁶ el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 557; Tabâne Bedevî, *a.g.e.*, s. 502.

³⁷ Bolelli, Nusreddin, *Belâgat, Beyân-Me'ânî-Bedî' İlmi*, *Arap Edebiyatı*, İstanbul, 2001, s. 247.

³⁸ es-Suyûti, Celâleddin Abdurrahman b. Ebîbekir (ö. 911), *el-Muızbir fî Ulûmi'l-Lîga*, (Thk. Fuad Ali Mansûr), Dârul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 281-282; el-Kazvîni, el-Fatîbi, *el-İdab fî Ulûmi'l-Belâga*, I, 80.

Dördüncü ayetteki { مالك يوم الدين } din gününün mâliki vasfı, رب { العالمين } ibaresindeki Âlemlerin rabbi vasfı gibi Cenab-ı Haktan başkasına verilemeyeceğinden hakikattir. Zaten dünyada Allah'dan başkasına 'Melik' demek mecâzî kullanımdır.

14-Telvînu'l-Hitâb Sanatı (1 adet)

Telvînu'l-hitâb hitâbı zenginleştiren, kelamı güzelleştiren sanatlardandır. Bu yönüyle bedi' ilminin şumulüne girer.

İkinci ayette { الحمد لله } cümlesi lafız olarak ihbâri cümle olması ve bir tevcihe göre mana açısından (قل الحمد لله) gibi emir ihtiva etmesi hitabı zenginleştirme olarak kabul edildiğinden bu kullanımda telvîn-i hitâb sanatı vardır.³⁹

15-Tağlîb Sanatı (3 adet)

Kelime olarak üstün gelmek anlamında (g-l-b) fiil kökünden gelir.⁴⁰ Terim olarak iki şeyden birini, fesahat veya belâğat cihetinden diğerine tercih (galip addetmek) etmek; bir alakadan dolayı bir kelimeyi, başka bir manayı da içine alacak şekilde kullanma, bazı sıfatlarda iki müteşakilin, müteşabihin veya mütecevirin vb. hükmünü diğerine vermek anlamlarına gelir.⁴¹ Hz. Ebûbekir ve Ömer için العمران 'el-Amrân' -İki Ömer, Ezan ve ikamet için الأذنان 'el-Ezânân' -İki ezan, Ay ve güneş için القمران 'el-Kamerân' -iki ay, denildiği gibi. Meâni tabirlerdendir.⁴²

İkinci ayette 'Âlem' kelimesi gayr-i âkil olup cemisi (العوالم) gelmesi gerekirken burada özellikle müzekker âkil cemisi kalıbı ile { العالمين } olarak gelmiştir. Bu durumda gayr-i âkilin işaret ettiği manaların yanı sıra âkil olanları da kapsamına almış, tağlîb etmiştir. Buradan şöyle bir nükte anlaşılabilir. Âlem kelimesi kök olarak alâmetten gelir. Yani varlık âleminde yer alan örneğin ruhlar âlemi, eşbah âlemi, misal âlemi, berzah âlemi ve canlıdan cansızlara zerreden yıldızlara kadar her varlık Cenâb-ı Hakk'a ait bir alâmet ve bir delil olarak arz-ı

³⁹ Bu sanat için bkz. Ahmed Süleyman b. Kemâl Paşa (ö. 940), (Thk. ez-Zehrani Abdulhalik), *Telvînu'l-Hitâb ve İbn Kemâl*, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine, 1421, I, 297; Ege, Ramazan, *Telvînu'l-Hitâb ve İbn Kemâl*, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), İzmir 1995.

⁴⁰ Ahmed Muhtar Ömer (ö. 1424), *Mu'cemu'l-Lügâti'l-Arabîyyeti'l-Muâsıra*, II, 1632.

⁴¹ Matlûb Ahmed *Mu'cemu'l-Mustalabati'l-Belâğîyye ve Tetâvviruha*, Beyrut, 1996, s. 394; Ahmed b. İbrahim b. Hamd (ö. 1327), *Tavdîhu'l-Makâsîd ve Tashîhu'l-Kavâid*, (Thk. Zühayr Şävûş) el-Mektebu'l-İslâmi, Beyrut, 1406, II, 146; Ebû Abdillâh Mustafa b. el-Advî, *Silsiletu'l-Tefsîr*, Durûsun Savtiyye (<http://www.islamweb.net>), II, 90; Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, İstanbul 1994, s. 140.

⁴² Bu sanat hakkında bkz. Kahyaoğlu, Yasin, *Arap Dilinde Tağlîb Sanatı*, Nüsha, sayı 11, Ankara, 2003, ss. 123-138.

endâm etmektedir. Allah (c.c) bu alametlerle okunur, bilinir. Dolayısıyla O (c.c)'na işaret eden varlık sadece cansız olmamalıdır. Canlılar daha karmaşık yapıları ile daha belirgin olarak kendini okutur O (c.c)'na işaret eder. Bu okuma da okuyanı 'Âlem' kelimesi ile aynı kökten gelen âlim mertebesine çıkarır.

16- Hazf (5 adet)

Hazf lügatte, giderme, kaldırma, zikretmeme, sözü düşürme anlamlarına gelir.⁴³ İlm-i meânînin bir konusu olarak bir ifadedeki söylenilmesi gerekmeyen kelimelerin bir veya bir kaçını ya da bazı cümleleri onlara delâlet edecek lâfzî veya mânevî bir karîne bırakılarak kaldırma suretiyle yapılan söz kısaltmasıdır.⁴⁴ *İcâz-ı hazf* de denir.

Cümlede müsnedun ileyhın zikredilmesi esastır. Zira müsnedun ileyh; isim cümlesinde mübtedâ, fiil cümlesinde de fâil cümleinin esas ögesidir. Ancak bazı durumlarda belâğat gereği hazfedilir.⁴⁵

Birinci ayet Bismelenin önünde hazfedilen ve takdiri, أقول بسم الله الرحمن الرحيم *Bismillâbirrahmânirrahîm* ' diyorum!, اقرأ بسم الله الرحمن الرحيم *Bismillâbirrahmânirrahîm* diye okuyorum.' gibi tevcihler olan cümle belâğat uleması nezdinde hazf olarak yorumlanmıştır.

Üçüncü ayette { هو الرحمن الرحيم } kelimeleri de müsnedun ileyhi hazfedilmiş bir cümledir. Takdiri { هو الرحمن الرحيم } -O (c.c) *Rahmândır, rahîmdir*, şeklindedir. Zira rahmâniyet ve rahimiyet sadece Cenab-ı Hakka has olduğundan muhatap nezdinde müsnedun ileyh malum olup zikredilmesinde herhangi bir fayda yoktur.

Dördüncü ayet { مالك يوم الدين } ayeti de cümle olarak müsnedun ileyhi hazfedilmiş bir cümledir. Takdiri { هو مالك يوم الدين } -O (c.c) *Din günününün, hesap günününün tek hâkimidir*, şeklindedir. Ahirette hesap günününün tek sahibi Cenab-ı Hak olduğundan muhatap nezdinde müsnedun ileyh malum olup zikredilmesinde herhangi bir fayda yoktur.

Beşinci ayet { إياك نعبد وإياك نستعين } cümlesinin başında hazfedilmiş gizli bir emir takdir edilir. Arapça'da, muhatap kendisine îrâd edilen sözün konumunu biliyorsa hazfe başvurulur. Cenab-ı Hak bu ayete gelene kadar rububiyet ve ulûhiyete dair cemâl ve celâl sıfatları ile kendini tanıttırdıktan sonra artık *Haydi öyleyse deyiniz*' gibi bir takdir uygun görülmüştür.

⁴³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, IX, 39; Firuzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Mubît*, Beyrût, 1407, s. 1032.

⁴⁴ Bkz. Firuzâbâdî, *a.g.e.*, s. 507-508; İbn Manzûr, *a.g.e.*, IX, 39-40; Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 52.

⁴⁵ Müsnedün ileyhın hazfî ile ilgili Türkçe örnekler için bkz. Bilgegil, *a.g.e.*, s. 74 vd.

Yedinci ayette { غير المغضوب عليهم } lafzında aynı ayette zikredilen صراط } { الذين } lafzı hazfedilmiştir. Takdiri 'Gazaba uğrayan sapmışınların yoluna değil' şeklindedir.

Fâilin zikredilmeyip sadece mef'ûlle yetinilmesi bir belâgat örneğidir... Burada (المغضوب) lafzı ism-i mef'ûl olması hasebiyle, onun açılımı (الذين غضب عليهم) kendilerine gazab edilmiş olanlar şeklinde takdir edilir. Böylece gazab edilenin zikredilmesi yerine gazaba uğrayanların zikriyle yetinilmiştir diyebiliriz.⁴⁶

17-Zikr (1 adet)

(Z-k-r) fiil kalıbı lügatte anmak, hatırlamak, unutmama, belirtme, ifade etme anlamlarına gelir.⁴⁷ Meâni konuları içinde değerlendirilen 'zikr' bir ifadedeki söylenilmesi gereken kelimelerin bir veya bir kaçının ya da bazı cümlelerin ibarede yer almasıdır.⁴⁸

Beşinci ayet { إياك نعبد وإياك نستعين } cümlesinde { إياك } lafzının ikinci kez tekrarı ile zikr sanatı vukû bulmuştur. Bu sanatın ayete kattığı anlam hakkında mef'ul olan { إياك } kelimesine vurgu yapılarak daha fazla izah ve verilmek istenen mesajı zihinlere yerleştirmek amacıyla talep edilen yardımı sadece O'ya hasretmek, şirkin reddi, Muhâtabın yanlış itikadını reddetmek şeklinde teviller yapılabilir.

18-Mübâlağa Sanatı (1 adet)

Mübâlağa söz sanatları içinde; durumu, olduğundan daha büyük ya da küçük göstererek anlatma sanatıdır.⁴⁹

Üçüncü ayette { الرحمن الرحيم } *Rahmân ve Rabîm* kelimeleri rahmet kökünden iştikak etmiş olup her ikisi de sıfat-ı müşebbehe kalıbında mübâlağa ifade eder.⁵⁰ 'Rahman kelimesi, çokluk ifade eden "fe'lân" vezninden mübâlağa sıygasıdır. Rahim ise sıfat-ı müşebbehedir ve süreklilik, kalıcılık ifade eder.⁵¹

⁴⁶ Çağlı Necdet, *Kur'an'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, Ankara, 2005, s. 88.

⁴⁷ el-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahman el-Halîl (ö. 170), *Kitâbu'l-Ayn*, (Thk. Mehdi el-Mahzûmi vd.), Dâru Mektebeti'l-Hilal, Kahire, V, 346.

⁴⁸ Bkz. İbn Fâris Abu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris er-Râzî, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luga*, Kahire, 1972, s. 388; İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 310-311.

⁴⁹ Bkz. Ebû el-Muzaffer Mueyyiddu'd-Devle el-Kenânî el-Kelbî (ö. 584), *el-Bedî' fî Nakdi's-Sîr*, (Thk. Ahmed Bedevî), el-Cumhuriyyetu'l-Arabiyyetu'l-Muttehîde, ts., I, 104; el-Kazvîni, Muhammed b. Abdîrrahman (ö. 739), *el-Îdâb fî Ulûmi'l-Belâga*, I, 106.

⁵⁰ Oktay Altın, *Nüçûl Sürecinde Kavramlar -3*, Haksöz Dergisi - Sayı: 119 - Şubat 01, http://www.haksozhaber.net/okul/article_print.php?id=2958

⁵¹ es-Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed (ö. 427), *el-Keşfü ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîri's-Sa'lebî)*, (Thk. Ebû Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, 2002, I, 99; el-Kuşeyrî,

Ancak Rahman inanmış-inanmamış da dâhil olmak üzere dünyadaki bütün varlıklara şamil olduğundan dil açısından ahirette merhameti inananlara has olan Rahim'den daha çok merhameti ifade etmektedir. Cenab-ı Hak bu sıfatı gereği dünya ve ahirette yalnız müminler için merhameti bol olan, onlara dünyada doğru yolu gösteren, ahirette de cenneti vaad edendir.

19- Cinâsu'l-İştikâk (1 adet)

Cinâs yazılışı aynı fakat manaları değişik lafızları bir arada kullanmak veya iştikakları bir olan lafızları bir arada kullanmaktır.⁵² *Cinâs-ı iştikâk* ise, cinâslı kelimelerin sadece iştikâk yönünden birleşmesine denir. Yani aynı kökten kelimelerin türetilerek oluşturulduğu cinaslardır.⁵³ Bedi' sanatlarındandır.

Üçüncü ayette {الرحمن الرحيم} Rahmân ve Rahîm kelimeleri iştikakları bir olup ihtiva ettikleri manaları farklı olduğundan *cinâsu'l-iştikâk* sanatı vardır.

20-Tensîk Sanatı (1 adet)

Lügatte sırayla getirmek, nizama koymak manasındadır.⁵⁴ Terim olarak bir şeyin birden çok ismini veya sıfatını peşpeşe zikretmeye denir.⁵⁵ Bedi' sanatlarındandır.

Cenab-ı Hak ikinci ayette Zâtını {الله} {رب العالمين} diye vasıflandırdıktan sonra üçüncü ayette peşpeşe {الرحمن} ve {الرحيم} sıfatlarını zikretmiştir. Bu itibarla tensik sanatı tahakkuk etmiştir.

21-Tefvît Sanatı (3 adet)

Mütetekellimin, medih, vasıf, ikrar, emir, nehiy vb. değişik mevzulardan değişik manaları genel olarak eşit vezinlerde ayrı ayrı cümlelerde zikretmesi ile meydana gelen sanattır.⁵⁶ Bedi' sanatlarındandır.

Surenin ikinci, üçüncü ve dördüncü ayetlerinde zikredilen vasıflar genel olarak vezinleri aynı fakat ayrı cümlelerde anlatılarak bu tefvît sanatı

Abdulkerim b. Hevâzin (ö. 465), *Letâifü'l-İşârât*, (Thk. İbrahim el-Bisyûni), el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Kutub, Mısır, 3. Bsk. I, 47.

⁵² Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, s. 269; el-Merâgî, Ahmed Mustafâ, *Ulûmu'l-Belâğa*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984. (Ayrıca Beyrut 1993 baskısı) s. 354.

⁵³ Çögenli, Sadi, Şafak Yakup, Toparlı Recep, *Arapça Farsça Türkçe Örnekleleriyle Edebî Sanatlar (Bedi')*, Erzurum, s. 31.

⁵⁴ Ahmed Muhtar Ömer (ö. 1424), *a.g.e.*, III, 2204; Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 163.

⁵⁵ İbn Hucce'tü'l-Hamavî Tâkyuddin Ebûbekir (ö. 837), *a.g.e.*, II, 388; Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, s. 425; Akkavî, *a.g.e.*, s. 435.

⁵⁶ el-Meydâni, *a.g.e.*, II, 529.

gerçekleşmiştir.

22-Ta'lik Sanatı (2 adet)

Lügat manâsı bir şeye bağlanmak sevmek, asılmaktır.⁵⁷ İlişki, alaka gibi manâları vardır. Mütekellimin, sözünde amaçladığı manâlardan birini getirip daha sonra da bu manayı artıracak başka bir manaya işaret eden söz getirmesi, yani medhi (övmeyi) medihle, hicvi (yerme) hicivle bağlaması anlamına da gelir.⁵⁸ Bedi' sanatlarından.

Cenab-ı Hak ikinci ayette kendini {رب العالمين} yani *âlemlerin rabbi* diye vasıflandırmıştı. Fasıl sanatında da belirttiğimiz gibi bu vasıf bir varlığın istidadında olabileceği en son noktaya ulaştırılması için ihtiyacı olan her şeyi karşılama ve kemâle ermesi için ne gerekiyorsa vaktinde verme anlamına gelmekte ve bu durum bir rahmâniyeti, rahimiyeti istilzam etmektedir. Zira bir kimse muhtaç olanı görüp de ona acımıyorsa onun ihtiyacını karşılamaz. Şayet ikinci ayetle ihtisar edilmiş olsaydı O (c.c)'nu bütün esmâ ve sıfatları ile idrak edememiş bahtsızların nezdinde rubûbiyetin gereği aranacaktı. İşte **üçüncü ayette** {الرحمن الرحيم} ifadeleriyle bir önceki ayetin manasını artırarak bu muhtemel eksik anlamayı bertaraf etmiştir. İki mana da birbiriyle ilişkili olduğu için talik sanatı söz konusudur.

23-Tezyînu'l-Efkâri'l-Maksâde bi Efkârin Uhrâ (1 adet)

Edebi güzelliklerin unsurlarından biri olan bizzat kastedilen fikirlerin başka fikirlerle süslenmesi sanatı mukaddime, karşılaştırma ve mülhak yoluyla olur. Mukaddime yoluyla olan süsleme, bizzat kastedilen fikirlere mukaddime niteliğinde olan fikirlerin önceden arzedilmesiyle olur. Bu önceden arzedilen fikirler kastedilen fikirlerin kabulünü ve güzelliğini sağlar.⁵⁹ Bedi' sanatlarından.

Fâtiha sûresinin başından itibaren zikredilen Cenab-ı Hakk'ın Rahman ve Rahim olması, O (c.c)'nun âlemlerin rabbi olması, bütün hamd ve övgülerin O (c.c)'na ait olması ve din gününün, hesap gününün tek hâkiminin O (c.c) olması artık 'Haydi öyleyse {إياك نعبد وإياك نستعين} deyiniz' cümlesine mukaddime mahiyetinde zikredilmesi ile bu sanat tahakkuk etmiştir.

24- Tekrar Sanatı (2 adet)

Bir meâni konusu olan 'tekrar' anlamı güçlendirmek için aynı âyet veya

⁵⁷ el-Havârizmi, Burhanuddin Nasır b. Abdiseyyid (ö. 610), *el-Muğrib fî Tertîbi'l-Mu'rib*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire, I, 326.

⁵⁸ Matlub Ahmed, *a.g.e.*, s. 389; Akkavi, *a.g.e.*, s. 391; Tabâne, *a.g.e.*, s. 446.

⁵⁹ el-Meydanî, *a.g.e.*, I, 74.

onu takip eden ayetler arasında geçen bazı özel tabirlerin yeniden zikredilmesi anlamına gelir.⁶⁰

Fatiha suresinin ilk ayeti olan **Besmele** Kur'ân-ı Kerîm'de yüz on dört kez tekrar zikredilerek tekrar sanatı tahakkuk etmektedir.

Beşinci ayet { إياك نعبد وإياك نستعين } cümlesinde { إياك } lafzı aynı iki kez tekrar edilerek tekrar sanatı vukua gelmiştir.

25-Te'kid Sanatı (1 adet)

Te'kid lügatte vurgulama demektir. Terim olarak kendinden önce söylenmiş olan manayı tekrarla vurgulamaktır. İlk lafzın tekrarına da *et-Te'kidü'l-Lafzî* denir.⁶¹

Beşinci ayet { إياك نعبد وإياك نستعين } cümlesinde { إياك } lafzının ikinci kez tekrarı ile aynı zamanda te'kid sanatı meydana gelmiştir.

26-Tetmîm Sanatı (1 adet)

Bed'î ilmi içinde mütalaa edilen tetmîm sanatı kasd edilen manayı te'kid için cümlenin temel unsurlarından olmayan bir ögenin söze eklenmesidir.⁶²

Yedinci ayette aslında { الصراط المستقيم } kelimesi ulaşılmaya talep edilen hidayet için yeterli idi. Ancak bu yol { صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين } *Nimet ve lütfuna nail ettiklerinin yolu, gazaba uğrayanların ve sapkınlarına değil*' ilavesi ile kasd edilen manayı te'kidle tetmim etmiştir.

27- İftinân Sanatı (1 adet)

İftinân iki tezzât anlamı aynı anda kullanma ile birlikte lafızda herhangi bir uyumsuzluğun olmamasıdır. Başka bir tarifte; bir beyit veya cümlede iki zıt

⁶⁰ Aslında tekrar aynı lafız veya fikrin aynı bağlamda tekrar kullanılmasıdır. Lafzın müteradifi kabul edilen terim, taşıdığı ortak mananın yanı sıra farklı anlamlar içerdiğinden tekrar olmaz. Zira lafız, tek başına bir anlam taşıdığı gibi bazen bir âyet içinde, bazen diğer ayetler arasında ve farklı konular arasındaki siyak-sibak ilişkisi ile farklı manalara gelebilmektedir. Lafzın Kur'ânî siyakın tarihsel arka planı ile de ilgisi de göz ardı edilmemelidir. Bu arada bazı kelimeler, bir kaç anlama da gelebilmektedir. Bu farkı, âyetin içindeki bağlamından anlayabiliriz. Sonuç olarak tekrar, lafız ve siyak bütünlüğü içinde ele alınması gereken bir husustur. Yani tekrar ister bir lafızda, ister bir fikir veya düşüncede olsun, lafız aynı siyak-sibak içerisinde yeniden kullanılmadığı takdirde gerçek anlamda tekrar olmuş olmaz. Çünkü tekrar, aynı lafız veya fikrin aynı siyak içinde yeniden kullanılmasıdır. Lafzın müteradifi kabul edilen terim, taşıdığı ortak mananın yanı sıra farklı anlamlar da içerir. Dolayısıyla aynı lafzın, farklı makamlarda zikredilmesinde yeni faydalar mülâhaza edilir.

⁶¹ el-Cürçânî, Şerif b. Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Beyrut, ts. s. 22.

⁶² el-Kazvîni, Muhammed b. Abdîrrahman (ö. 739), *el-İdâh fi Ulûmi'l-Belâga*, I, 205-206; Tâhirü'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 172.

sanatı veya farklı sanatları maharetle (ustaca) peşpeşe kullanma sanatıdır.⁶³ Bedî'nin manaya dayalı süsleme sanatları içinde değerlendirilir.

Yedinci ayette { صراط الذين أنعمت عليهم } nimet ve lütfuna nail edilen nebiler, siddikler, şehidler ve sâlihlerle { غير المغضوب عليهم } gazaba uğrayanlar ve { الضالين } sapkınlar birbirleriyle tezad anlamlar olarak peşpeşe gelmelerine rağmen herhangi bir uyumsuzluk olmamış, hatta anlam bu sıralanış ile kemâle ermiş olduğundan *iffinân* sanatı vardır denebilir.

28-İltifât Sanatı (1 adet)

İltifât lügatte dönüp bakmak, dönmek ve yönelmek demektir. Belâğat âlimlerine göre, sözü gaibten muhataba veya muhatabtan gaibe döndürmek sanatı, bir anlamı, birinci, ikinci ve üçüncü şahıslardan herhangi biri ile ifade ettikten sonra anlatıma başka biriyle devam etmek demektir.⁶⁴ Cümle yapısı ile ilgisinden dolayı meânî sanatlarından kabul edilirken kelamı güzelleştiren bir husus olduğu için de bedî' ilminin şümûlüne girer.

Beşinci ayet { إياك نعبد وإياك نستعين } –*Yalnız Sana ibadet eder, yalnız senden medet umarız.* Cümlesinde hitap ikinci, üçüncü ve dördüncü ayetlerdeki gaibten muhataba döndürülmüştür. Yani hitabı, *Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allah'adır. O rahmândır, rabîmdir. Din günününün, hesap günününün tek hâkimidir*' ifadeleri ile gaibten (*Ancak sana kulluk ederiz. ve yalnız senden medet umarız*) denilerek muhataba döndürülmüş iltifât sanatı söz konusudur.

29-Takdim-Te'hîr Sanatı (1 adet)

Takdim bir sebepten dolayı cümle dizimindeki bir kelimenin diğer bir kelimedden önce getirilmesidir. Bir şeyi takdim etmek onu başkalarının önüne koymaktır.⁶⁵ Yani sonra zikredilmesi gereken kelimenin herhangi bir sebepten dolayı zikredilmesi gereken yerinden önce zikredilmesidir. Takdimin zıddı olan te'hîr ise, önce gelmesi gereken cümlenin bir öğesinin, bazı özel şartlardan dolayı sonraya bırakılması, geciktirilmesi demektir.⁶⁶ Meânî ilminin konusudur.

Beşinci ayet { إياك نعبد وإياك نستعين } *'Yalnız Sana ibadet eder ve yalnız senden medet umarız.'* cümlesinde de mef'ûl olan { إياك } lafzı { نعبد } fiilinin önüne

⁶³ Bkz. Âsî, Michel-Ya'kub Ramîl Bedî, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi'l-Lügati ve'l-Âdâb*, Beyrut, ts. I, 185; Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, s. 155; Akkâvî, İn'âm Fevvâl, *a.g.e.*, s. 189.

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. el-Kazvîni, el-Hatîb, *el-Âdâb fi Ulûmi'l-Belâga*, I, 506; Tabâne Bedevî, *a.g.e.*, s. 614; Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, s. 173; Akkâvî, İn'âm Fevvâl, *a.g.e.*, s. 207; el-Meydânî, *a.g.e.*, I, 479.

⁶⁵ Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, XII, 466-467; Firuzâbâdî, *a.g.e.*, s. 436; Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, s. 404; Akkâvî, İn'âm Fevvâl, *a.g.e.*, s. 412.

⁶⁶ Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 12; Tahîru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 157.

gelerek takdim vardır. Bu sanat daha çok tahsisi ifade etmek için kullanılır.⁶⁷ Bu mef'ûlün takdimi ile gerçekleşen bu sanatın, ayete kattığı anlam ise; yapılacak olan ibadette şirkin kesin reddi olarak açıklanabilir. Ayrıca Allah'a ibadet etmek kulu Allah'a yaklaştıracığından O'na yapacağı dua ve niyaza daha ehil ve kabûle de daha şâyan olur. Zaten Cenab-ı Haktan yardım dilenmek aciziyetin ve fakriyetin itirafı olduğundan ibadetin bir diğer çeşididir. Ayrıca bu ayette 'O'ndan yardım dilenmek' ibadete başlamış olan kulun, bu ibadeti tamamlayabilmek için O'na istimdad etmek anlamı da vardır.

Bu sanat ayrıca illet ve sebepten dolayı da icra edilmiş olabilir. Yani bu ayette ibadet { نعيد } yardım dilemeye { نستعين } yüzü olmanın sebebi olduğu için önce zikredilerek takdim sanatı söz konusudur.

30-Emir (1 adet)

Belâgat âlimlerine göre emir, muhataptan yaptırım amaçlı olarak o işin yapılmasını ilzam ve talep etmektir.⁶⁸ Emir sîgası, bazen gerçek manası olan yaptırım şeklindeki istekten başka farklı amaçlar ve anlamlar için de kullanılır.⁶⁹ Belâğatta meâni ilminin konusu olan bu kullanımlar cümledeki siyak-sibak ilişkisi ile değerlendirilir.

Altıncı ayet { اهدنا الصراط المستقيم } cümlesinde { إياك } lafzı bu kullanımlardan niyaz ve istirham yoluyla küçükten büyüğe yalvarış makamında yapılan emir sîgası olarak değerlendirilmiştir.

31-Talebu's-Şey ve'l-Murâdı Gayr (1 adet)

Talebu's-şey ve'l-murâdı gayruh, mütekellimin irâd ettiği sözle başka bir şey murâd etmesi anlamında bedî' sanatlarından kabul edilir.

Altıncı ayet { اهدنا الصراط المستقيم } cümlesinde bir şey talep ederken onun devamlılığını ve sebat kılmayı kastetme anlamı vardır. Bu üsluba *talebu's-şey ve'l-murâdı gayruh* denir.

32-İrsâlu'l-Mesel Sanatı (1 adet)

İrsâlu'l-mesel, yazılı ve sözlü anlatımlarda hikmet, sıfat gibi meselin yerine geçebilecek veya kendisiyle temsîlin güzel olduğu başka ifadeler

⁶⁷ Tahsis dışında teberrük için, haz duymak için, kızgınlığı ifade için, muhatabın önemsemesi için, takdim edilenin önemini hissettirmek için, iki cümle arasındaki fasılayı gözetmek için, mertebeden dolayı, azâmet, galebe ve çokluktan dolayı gibi sebeplerden takdim edilir.

⁶⁸ Matlûb Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalabati'l-Belâğiyye ve Tetâvürüha*, Beyrut, 1996, s. 184; Akkâvî, *İn'âm Fevvâl*, a.g.e., s. 219.

⁶⁹ Emir sîgasının durumlarını Türk Edebiyatıyla karşılaştırmak için bkz. Bilgeçil, a.g.e., s. 50-51.

getirilmesi,⁷⁰ mütekellimin konuşma esnasında mesel getirmesi sanattır.⁷¹ Bu edebî sanata *îrâd-ı mesel* de denilmektedir. Bedî' sanatlarından biridir.

Altıncı ayet { الصراط المستقيم } cümlesinde geçen { الصراط المستقيم } İslamiyet, şeriat, Azîz ve Hakîm olan Allah'tan bize gelmiş, yani ötelemlerden elimize uzatılmış nurânî bir ip, hadîste ifade edildiği gibi Allah kelâmı, ifrat ve tefrite düşmeyen kimselerin yolu, doğru yol, mu'tedil yol gibi anlamlara temsilik yapabilecek bir lafız olup bu itibarla *irsâlu'l-mesel* sanatı söz konusudur.

33-İtnâb Sanatı (1 adet)

Kelime olarak (الطنب) lafzından türemiş olup, lügatte ip, urgan, ağacın damarları, güneşin doğarken saçtığı ışık gibi anlamlara gelir.⁷² İtnâb terim olarak, maksadı, alışılmış ifadeden daha çoğu ile karşılamaktır. Tekrar etmeksizin yeni bir fayda için lafzın manadan fazla olması,⁷³ övgü ve yermede mübalağa etme,⁷⁴ ve kastedilen bir anlam için fesâhatte mutad yolla manayı anlatabilmesi mümkün olan lafızlardan fazla söz söylemek de denilmiştir.⁷⁵ Meânî sanatları içinde yer alır.

Yedinci ayette { صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين } cümlesi de bir önceki ayette geçen { الصراط المستقيم } kelimesini tafsil ederek açmaktadır. Bu üslub itnâb çeşitleri içinde zikredilen العام بعد الخاص umuma delalet eden lafızdan sonra özele delalet eden lafızla bildirmek veya الإيضاح بعد الإجمال üstü kapalı anlatımdan sonra açıklama yapmak demektir.

34-İttisâ' Sanatı (1 adet)

İttisâ' genişleme anlamındadır. İstilahta mânâ itibarıyla bir çok ihtimal kabul eden (geniş te'vili) lafızları kullanmak demektir.⁷⁶ Bedî' sanatlarından biridir.

Altıncı ayette { الصراط المستقيم } hakkında tefsirlerde birçok tevîl zikredilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: İslam, şeriat, din, Kur'ân, yol, cennete ulaştırıcı yol, Hakka ulaştırıcı yol, Allah'ın kitabı ve Resûlünün sünneti,

⁷⁰ Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, s. 56; Akkâvî, *În'âm Fevâil*, *a.g.e.*, s. 59; Tabâne Bedevî, *a.g.e.*, s. 250.

⁷¹ Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, s. 56.

⁷² İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâb Tâci'l-Lûga ve Sihâbu'l-Arabîyye*, nşr. Ahmed Abdulfâfir Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâîyin, Beyrut, 1979, I, 172-173.

⁷³ Tabâne Bedevî, *a.g.e.*, 1988, s. 385.

⁷⁴ el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Lûga*, XIII, 247.

⁷⁵ el-Kazvîni, Hatîb, *a.g.e.*, s. 80; el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 60; Ayrıca bkz. Durmuş İsmail, Arap Dili ve Belâğat İlminde İki İfade Biçimi: İtnâb ve İcâz (I) (Kur'ân Metninin Anlaşılmasındaki Rolü Üzerine Bir Deneme), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 1, Yıl: 2000, s. 360.

⁷⁶ Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, s. 28; Akkâvî, *a.g.e.*, s. 23; Tabâne Bedevî, *a.g.e.*, s. 718.

Hız. Peygamber'in söz-fil ve hâl olarak üzerinde bulunduğu yol, Resûlünün sünnetiyle ortaya konulmuş din, eğriliği ve sapması olmayan yol, Resulullah (s.a.s.)'in yolu, Resulullah ve kendisinden sonra Halife olan iki sahabisi Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer (r.a), yokuşu olmayan dosdoğru yol, İman, hidâyet, takva, Salih amel, istikamet, Allah ve Rasûlü'nün getirdiklerine iman, İbadetleri yerine getirmek, ahlâki güzelliğler, O'nun rızasına, cennetine ve nimetlerine varılan yol, İslâm, iman, ibadet, ihlâs ve tevazu gibi Allah'a giden yollar, büyük meşakkatleri sırtlanan öncülerin yolu, insanın, Allah (c.c)'dan başka her şeyden yüz çevirmesi Bu kadar zengin tevillerin olması ittisa' sanatına işaret eder.

35-Tasrîhu ba'de'l-İbham Sanatı (1 adet)

İbham kapalılık demektir. *Tasrîhu ba'de'l-ibham* daha önce geçen kapalı ifadeyi tasrih etme açıklama sanatı anlamına gelir. Bedî' sanatlarındandır.

Yedinci ayette kapalı olan { صراط } -Doğru yol ifadesi, daha sonra zikredilen { صراط الذين أنعمت عليهم } -Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yolu ifadesiyle açıklanarak *tasrîhu ba'de'l-ibham* sanatı yapılmıştır.

36-Tafsîlun Ba'de'l-İcmâl Sanatı (1 adet)

Önceden özet mahiyetinde bahsi geçen bir konunun detaylı anlatımı anlamındadır. Bedî' sanatlarındandır.

Altıncı ayette önce { الصراط المستقيم } kelimesi ile doğru yolu icmalen zikredilmiş hemen peşinden yedinci ayette bu yolun gazaba uğrayanların ve sapkınların yolu olmayıp Cenab-ı Hakk'ın nimet ve lütfuna nail edilenlerin yolu olduğu ifade edilerek icmal'den sonra tafsil sanatı icra edilmiştir.

37-Mecâz Sanatı (1 adet)

Mecâz bir kelimenin, bir alakadan dolayı cümledeki hakiki manâsının dışında, asıl manasının kastedilmesine engel teşkil edecek bir bir karînenin varlığı ile birlikte kullanılmasıdır.⁷⁷

Altıncı ayetteki { الصراط المستقيم } vasfî ittisâ' sanatında yapılan tevillerden birisinden mecazdır.⁷⁸

38-Nezâhet Sanatı (1 adet)

Lügat manası aslı uzaklaştırmak, kusur, ayıp ve çirkin şeylerden uzak

⁷⁷ es-Sekkâkî, el-İmam Ebu Yakub b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhü'l-Ulûm*, Beyrut, 1983., s. 19; es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır, s.105.

⁷⁸ Bkz. *Tefsîru't-Taberi*, I,

tutmak,⁷⁹ ahlak temizliği, incelik ve rikkat demektir. Terim manası ise, içinde nefret uyandırıcı, fâhiş anlamı olmayan, galîz mana içermeyen söz söylemektir.⁸⁰ Bedî'nin manaya dayalı süsleme sanatları içinde değerlendirilir.

Yedinci ayette { صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين } cümlesinde Allah'ın gazabına uğramış olan şerir ve azgın bir millet olan Yahudiler ile doğru yoldan sapmış olan Nasâra ve lâm-ı tarifi cins ma'nâsına alacak olursak; ne kadar dalâlete girmiş ve ne kadar Allah'ın gazabına uğramış varsa hak ettikleri daha nice çirkin vasıflarla vasıflanabilmeleri mümkünken Kur'ân-ı Kerîm bunları tay etmiş genel bir kavramla gazaba uğrayan ve sapkınlık kelimeleriyle iktifâ etmiştir.

39-Tibâk Sanatı (1 adet)

Tibâk lügatte, örtmek, kapatmak, üst üste olmak, bir şeyi başka bir şeye uygun hale getirmek demektir.⁸¹ Aynı zamanda iki şeyi birleştirmek, yapıştırmak manasına da gelir.⁸² Terim olarak, iki zıt kavramın aynı anda bir arada kullanılması veya aralarında tezat ve başka bir vecih ile tekâbü'l bulunan şeyleri bir ibârede cem' etmek demektir.⁸³ At ve devenin seyir esnasında arka ayaklarını, ahenkli, uyumlu ve dengeli bir şekilde, ön ayaklarının yerine koymasından alınmıştır. Bedî' sanatlarından. *Tezâd, tatbîk, tekâfî, mutâbaka* ve *mukâseme* ile de adlandırılır.

Yedinci ayette { صراط الذين أنعمت عليهم } ile { غير المغضوب عليهم ولا الضالين } ibareleri arasında aralarında tezat bulunan şeyleri bir ibârede cem' etme yönüyle tibâk sanatı vardır.

40- Tefsîr Sanatı (1 adet)

Tefsîr kelimesi lügatte örtüyü kaldırmak, açmak, bir şeyi açıklamak anlamına gelir. "Fesr" maddesinin tefîl ölçüsündedir. Ragıb el İsfahani tefsiri "Aklî ölçülerde bir manayı izhar etmek ortaya çıkarmak" olarak yorumlar. İbn

⁷⁹ el-Havârizmî, Burhanuddin Nasır b. Abdiseyyid (ö. 610), *el-Mugrib fi Tertîbi'l-Mu'rib*, I, 461; er-Râzî, Zeynuddin Ebû Abdillâh (ö. 666), *Muhtârü's-Sihâb*, (Thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999, I, 308.

⁸⁰ Âsî, Michel - Ya'kub Ramil Bedî, *a.g.e.*, II, 1248; el-Meydânî, Abdurrâhman Hasan el-Habenneka, *el-Belâğatu'l-Arabîyye Usûbiha ve Ulûmiha ve Fünûniha*, Dârü'l-Kalem-ed-Dârü's-Şamiyye, I-II, I. Baskı, Dumaşk, 1996, II, 471; Tabâne Bedevî, *a.g.e.*, s. 661; Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, s. 659; Akkâvî, İn'âm Fevval, *a.g.e.*, s. 664.

⁸¹ el-Havârizmî, Burhanuddin Nasır b. Abdiseyyid (ö. 610), *el-Mugrib fi Tertîbi'l-Mu'rib*, I, 288; er-Râzî, Zeynuddin Ebû Abdillâh (ö. 666), *Muhtârü's-Sihâb*, I, 188; ez-Zebîdî, Muhammed Ebu'l-Fayd (ö. 1205), *Tâcu'l-Arîs*, XXVI, 49.

⁸² Akkâvî, İn'âm Fevval, *a.g.e.*, s. 596.

⁸³ Geniş bilgi için bkz. el-Kazvîni, *el-İdab fi Ulûmi'l-Belâğa*, I, 477-553; es-Seyyid Ahmed, *Cevâhiri'l-Belâğa*, İstanbul, 1984, s. 366; Sâdik Abdurridâ vd., *a.g.e.*, s. 158.

Abbas { ولا يأتونك بمثل إلا جئناك بالحق وأحسن تفسيرا } - *Onların sana itiraz için getirdikleri hiç bir temsil, hiç bir soru olmaz ki, ona karşı Biz sana gerçek durumu bildirmeyelim ve en güzel açıklamayı yapmayalım.* âyetindeki⁸⁴ tefsir kelimesine; tafsîl etme, açıklama yapmak, demiştir.⁸⁵

Yedinci ayette { صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين } cümlesi de bir önceki ayette geçen { الصراط المستقيم } kelimesinin açıklayıcı tefsiridir.

41- Tefrîk Sanatı (1 adet)

Övme veya onun dışında aynı türden iki durum arasındaki farklılığı ortaya koymak, aynı cinsten olup hükmü farklı olan iki şeyi ayırmaktır.⁸⁶ Bedi' sanatlarındandır.

Altıncı ayette { الصراط المستقيم } tabiri genel olarak zikredilmiş, yedinci ayette ise hem kendilerine nimet verilenlerin yolu, hem gazaba uğrayanların yolu ve hem de sapkınların yolu olma cihetleriyle birbirinden ayrılarak *tefrîk* sanatı gerçekleşmiştir.

42-Sec'i Mütevâzi Sanatı (4 adet)

Seci' kelimesi lügatte, güvercin ve kumrunun aynı tarzda sesini tekrarlayarak ötmesidir⁸⁷. Zira kuşların çıkarmış olduğu seslerin sonları birbirine benzer. Buna tesci' de denir. Edebî sanat olark seci'; mensur bir ibârede, cümle ya da cümlecik sonunda bulunan kelimelerin kafiyeye olacak şekilde tertiplenmesidir. Yani, nesirde, iki fâsılanın bir harfte ittifak etmesidir.⁸⁸ Nesirde seci', nazımda kafiyeye gibidir.⁸⁹ Kur'ân-ı Kerim'de yer alan harf ittifakına da seci' denilip denilmemesinde ihtilaf vardır. Eski belâgat uleması, seci'in yerinde kullanılması şartıyla bir belâgat sanatı olduğunu kabul etmişlerdir.

İbn Esîr, seci'nin gerçek anlamda tahakkuk etmesi için dört şart ileri sürmüştür: 1- Sec'ili lafızların kulağa hoş gelecek terennümde olması, 2- Sec'inin yer aldığı terakib, hatta cümlenin de kulağa hoş gelecek tarzda tatlı, güzel lafızlardan meydana gelmesi, 3- Mânanın lafza değil, lafzın mânaya tâbi olması,

⁸⁴ Furkan 33.

⁸⁵ en-Nebhan, Muhammed Faruk, *Mukaddime fi Dirâsâti'l Kur'ânîyye*, el-Magrib, 1415, s. 93.

⁸⁶ Tabâne Bedevî, *a.g.e.*, s. 493.

⁸⁷ Bkz. el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 503; Sâdık Abdurridâ vd., *a.g.e.*, s. 167.

⁸⁸ es-Sekkâkî ve el-Hattâbî gibi belâgatçıların da aralarında bulunduğu genel kanaat sec'inin sadece nesirde olduğu görüşüdür.

⁸⁹ es-Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 431; el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 503; Akkâvî, İn'âm Fevval, *a.g.e.*, s. 310.

4- İçinde *seci'* bulunan iki cümledeki mânalar birbirlerinden farklı olmalıdır. Her iki cümlede aynı anlamı ihtiva ediyorsa bu uzatma olur.⁹⁰

Mütevâzî *seci'* sadece cümlelerin son kelimesi olan fâsılaların vezin ve revî yönünden aynı olmasıdır. Yani, son lafızların kafiye ve vezinlerinin aynı olması halidir. Lafzın güzelleştirilmesine yönelik olduğundan bedî' sanatlarından. Bu itibarla **yedinci ayette** { الرحمن الرحيم . . . اهدنا الصراط المستقيم } ve { نستعين . . . الضالين } lafızlarında *sec'i mütevâzî* sanatı vardır.

43-İ'câz (1 adet)

İ'câz kelimesinin lügat manası, acizliğin kabul ettirilmesidir.⁹¹ Terim olarak ise, risâlet davasında Hz. Peygamber'in ebedî mucizesi Kur'ân hakkında Arapların ve gelecek nesillerin âciz kaldıklarını ispat etmek sûretiyle Hz. Peygamber'in peygamberliğinin doğruluğunu ortaya koymaktır. İ'câzü'l-Kur'ân da, onun lafzı, nazmı, üslûbu ve içeriği itibarıyla insan ve cinleri kendisine benzer getirmekten âciz bırakmasıdır.⁹²

Kur'ân'ın okunuşu ile ilgili ayrı bir sır ve hikmet vardır. Ne okuyucuya ne de dinleyene ağır gelmez, bıkkınlık vermez. Malum olduğu üzere insan okumuş olduğu bir yazıyı tekrar okumaktan genellikle usanç duyar. Oysa Kur'ân-ı Kerîm ilâhî vahiy kaynaklı olması sebebiyle sadece akla hitap etmeyen farklı bir mahiyeti vardır. O insanın sahip olduğu bütün lâtifelerine bakar; zihni beslenirken ruhu da, sırrı da, hafâsı da ondan ziyadesiyle hissesini alır. Bu itibarla usanç duyması bir yana okundukça okuma şevk ve lezzeti verir. İşte Fâtîha sûresi de namazlarda günde en az kırk defa okunmasına rağmen bıkkınlık vermemesi, okundukça daha da okunma iştiağı onun farklı bir i'câzını ortaya koyar.⁹³

44-İcâzu'l-Kısar (5 adet)

İcâz sözlükte, 'sözünü kısaltmak, kısa tutmak, veciz söz demektir.⁹⁴ Terim olarak, 'maksadı, alışılmış ifadeden daha azı ile karşılamak, çok az sözcükle özlü

⁹⁰ Bkz. İbnu'l-Esîr Ebu'l-Feth Diyâuddin, *el-Meseli's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve'ş-Şâ'ir*, I-II, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrût 1995, I, 179-276.

⁹¹ İcâz kelimesinin anlamları için bkz. İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Beyrût, 1956, XIV, 61; el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *a.g.e.*, I, 340.

⁹² Bkz. Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1986, s. 126.

⁹³ Bkz. Kutub Seyyid, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru'ş-Şurûk, Beyrut, 1982, I, 23.

⁹⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 427; Fîruzâbâdî, *a.g.e.*, s. 679; Saraç, M. Yekta, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, -*İcâz md.*, İstanbul, 2000, XXI, 392-393.

bir şekilde anlatmaktadır.⁹⁵ el-Câhız'a göre ise çok manayı az lafızla ifade etmektedir.⁹⁶ *Îcâzu'l-kısar* (veya *Îcâzu'l-Kasr*) ise, içinde hazf olmaksızın, az lafızla maksada uygun çok mana ifade etmek⁹⁷ veya kavramlar arasındaki tahsisin gerçeğe uygun şekilde, alışılmış ifadeden daha azı ile karşılanmasıdır. Meâni ilminin konularındandır.

Kur'ân-ı Kerîm'in hemen hemen her ayetinde bu hususiyeti görmek mümkündür. Fâtiha sûresi de bu nazarla bakılacak olursa iktisad edilebilecek en az ve en öz sözcüklerle birçok şeye delalet ettiği görülecektir.

'Kur'ân-ı Kerîm baştan sona incelediğimizde genel olarak onun şu beş maddeyi ihtiva ettiğini görmekteyiz: 1. Tevhid 2. Mükâfat ve ceza 3. İbâdet 4. Dünya ve âhiret saadetine kavuşmak için izlenmesi gereken hayat sisteminin ortaya konması 5. Geçmişte ilâhî irâdeye uygun olarak yaşamış kimseler ile ilâhî yasaları çiğnemiş kimselerin durumları hakkında malûmat verilmesi. Fâtiha sûresini incelediğimiz zaman da çok enteresan bir şekilde yukarıda saydığımız beş konuya icmâlen işaret edildiğini görmekteyiz. Şöyle ki; 1. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a aittir âyeti, tevhide 2. (Allah) din (mükâfat ve ceza) gününün sahibidir âyeti, mükâfat ve cezaya 3. Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz âyeti, ibâdete 4. Bizi dosdoğru yola ilet âyeti, dünya ve ahiret saadetine kavuşmak için izlenmesi gereken hayat sistemine 5. Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna (ilet), gazaba uğramış olanların ve sapmışların yoluna değil âyeti de, geçmişte ilâhî irâdeye uygun olarak yaşamış kimseler ile ilâhî yasaları çiğnemiş kimselerin durumlarına işaret etmektedir. Fâtiha sûresi bu hususiyetiyle Kur'ân'ın bir girişi ve özeti konumundadır.⁹⁸

Fahreddin Râzi bu bağlamda şu yorumu yapmaktadır: 'Fâtiha'da on şey vardır Beşi, rubûbiyyet sıfatlarındandır. Bunlar, Allah, Rab, Rahman, Rahîm ve Mâlik isimleridir Beşi de ubûdiyyet (kulluk) sıfatlarındandır Bunlar, ubûdiyyet, istiâne (yardım talebetme), hidayet isteme, istikamet isteme ve nimet istemedir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, *'Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet'* buyurmuştur. İşte bu beş isim, o beş hale mukabil olur. Sanki şöyle deniliyor: 'Ya Rabbî! Sadece Sana ibadet ediyoruz. Çünkü Sen Allah'sın. Sadece Senden yardım talep ediyoruz. Çünkü Sen Rabbsın. Bizi dosdoğru yola hidayet et, çünkü Sen

⁹⁵ er-Rummâni, *en-Nuketu fi 'Îcâzi'l-Kur'ân*, (*Selâsü Resâil fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye ve'n-Nakdi'l-Edebî*), *li'Rummânî ve'l-Hattâbî ve Abdî'l-Kâbirî'l-Cürcânî*, Mısır, 1968, s. 80; el-Kazvîni *Telhîsu'l-Miftâh*, s. 137.

⁹⁶ el-Câhız, Ebû Osman, *Kitâbu'l-Hayavân*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, I-VII, Matbaatu el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1965, III, 86.

⁹⁷ Matlûb Ahmed, *a.g.e.*, s. 211; Akkâvî, İn'âm Fevvâl, *a.g.e.*, s. 246; el-Meydânî, *a.g.e.*, II, 29.

⁹⁸ Ünver, Mustafa, *Kur'ân'ı Anlamada Siyakın Rolü*, Sidre Yayınları, İstanbul., s. 21.

Rahmân'sın. Bize istikâmeti rızık olarak ver, çünkü Sen Rahîm'sin. Bize nimet ve kerem yağmurlarını indir, çünkü Sen din gününün mâlikisin.⁹⁹

Örnek verecek olursak, { مالك يوم الدين } ayetini Âsım, Kisâi, Ya'kûb ve Halef *elif*'li olarak *mâliki* olarak okurken, On kıraat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza ve Ebû Ca'fer elifsiz olarak (ملك) *melikei* şeklinde okumuşlardır.¹⁰⁰ Mâlik ve Melik kelimeleri, (me-le-ke) fiil kökünden türemiştir. Genel olarak sahip olmak, elde etmek, hâkim olmak, idareyi ele geçirmek, idare etmek, saltanat sürmek, güç ve otorite uygulamak, kontrol etmek gibi anlamlara gelir. Mâlik kelimesin daha çok sahip olmak, elde etmek anlamına gelirken Melik kelimesi ise ayrıca idare etmek, kontrol etmek anlamlarına gelmektedir. Buradan Mâliklik ceza gününün sahibi manasını alırken, Melik kavramı ayrıca o günde meydana gelecek her şeye malik olma manasına da şamildir. Dolayısıyla her Melik Mâlik olurken, her Mâlik Melik olamaz. Yani Melikiyet Mâlikiyetten daha özeldir. Mâlik, sahip oldukları üzerinde özgürce hareket edebilen, dilediğini yapabilen, tasarrufundan dolayı kimseye hesap vermeyen anlamına gelirken Meliklikte daha çok idare etme, yönetme, güç sahipliği anlamları öne çıkar. İşte aynı kelime içinde bir harf fazlalığı ile meydana gelen kıraat farklılığının ayet yorumuna kattığı mana zenginliği, sadece mana boyutuna yönelik olan çok az sözcükle özlü anlatım dediğimiz îcâzu'l-kasra güzel bir örnektir.

45-Aliterasyon Sanatı (6 adet)

Aliterasyon, bir beyit, mısra veya cümlede, aynı ses, harf ve hecelerin anlamı da etkileyici bir ahenk oluşturmak amacıyla tekrarlanması sanatıdır¹⁰¹. Bedi' sanatlarından. Kur'ân-ı Kerîm içerdiği lafızları, lafızların harflerinin kulağa hoş gelecek tarzda birbirleriyle uyumlu sıralanışı, bu lafızların cümle içerisindeki dizilişi, muhatabını adeta büyüleyici bir atmosfer iklimine cezptmektedir. Yani, onun edebî ahengi muhatabını adeta büyüleyecek tarzdadır.

Dikkat edilecek olursa Fâtîha sûresinde fasıllar vezinde birbirleriyle takriben eşit vaziyettedir. Ayet fasıllarında yer alan (î) sessizi bir ahenk içerisinde tekrarı tam bir aliterasyon olup, lafızların taşıdığı anlamla uyum içerisinde incelemek kulağa adeta mûsiki şöleni sunmaktadır. Fasıla harfleri sözün atmosferine uygun vaziyettedir. Her fasılanın kendine ait mûsikisi vardır. Bu mûsiki, lafızlardaki harflerin birbirleriyle uyumu ve cümlelerdeki sözcüklerin birbirleriyle ahenginden meydana gelmektedir. Ayetlerin içinde yer alan sözcüklerin dizimi mûsiki üslûbu ile tam bir birlik içindedir.

⁹⁹ er-Râzi, Fahreddin, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 249.

¹⁰⁰ Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444), *et-Teyisîr fi'l-Kırââtî's-Seb'*, İstanbul, 1930, s. 18.

¹⁰¹ Soysal, M. Orhan, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, İstanbul, 1998, s. 33.

Harf bazında örnek verecek olursak, **Altıncı ayette** { اهدنا الصراط المستقيم } -*Bizî doğru yola ilet*, cümlesinde (الصراط) kelimesini Kunbül ve Ruveys, Sâd harfinin yerine Sin harfi ile okur. Hamza'dan rivayetle Halef ve Hallâd işmam tarikiyle; yani *Sâd'a* 'ze' sesi katarak okurlar. ص ve ط harfleri kapantılı ve damaksıl harfler iken, س harfi ötümsüz, ünsüz, daralma ünsüzü ve ıslıklı bir harftir. Dolayısıyla *sin* ile okunması halinde, mahreç yönünden çok uzak düşen *tâ* harfine geçilirken, dil, aynı kelime içerisinde hem aşağı inip, hem yukarı çıkacak şekilde iki yönlü bir işlevlik icra edeceğinden, telaffuz zorluğu vukû bulacaktır. Fakat cumhurun kıraatine göre *sâd* ile okunup, burada *tâ*'ya geçilmesi durumunda, her iki harf de damaksıllar grubuna dâhil olduğu için, geçiş anında dil, bir tek kapatma ve yükselme hareketi yapmış olacak ve iki harfin birbirlerine yakın düşüp uyum arzetmeleri sayesinde hem telaffuz kolaylaşacak, hem kulak zevki oluşacaktır. Diğer işmamlı kıraatte de aynı şekilde fonetik ahenk sağlanmaktadır.¹⁰²

46-Hüsnü'l-İntihâ Sanatı (1 adet)

Hüsnü'l-İntihâ, mütekellimin sözünü makama uygun, güzel bir sözle tamamlamasıdır. *Hüsnü'l-bitâm* da denir.¹⁰³

Hüsnü'l-intihâ için îrâd edilen sözün sonuna geldiğinin sarahaten veya işaret yoluyla ifade edilmesi güzeldir.¹⁰⁴ Kur'ân-ı Kerim'de yer alan sûrelerin son ayetleri edebî yönden *hüsnü'l-intihâ* sanatı hükmüne girer. Yedinci ayette { صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين } de *hüsnü'l-intihâ* sanatı vardır.

¹⁰² Bkz. Çağıl Necdet, a.g.e., s. 274-275.

¹⁰³ Abdulmuteâl es-Saidî (ö. 1391), *Buğyetü'l-İdâb li Telhisi'l-Miftâh*, Mektebetü'l-Âdâb, 2005, IV, 713; el-Hâşimî, a.g.e., s.421; Haydar b. Süleyman el-Huseynî (ö. 1304), *el-Akâd'u'l-Mufassal*, I, 91; Bolelli, *Belâğat*, s.155.

¹⁰⁴ el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed b. İbrahim, *Cevâbirü'l-Belâga fi'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, (Thk. Yusuf es-Samîlî), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, I, 344; Abdül-Muteâl es-Saidî (ö. 1391), a.g.e., IV, 713.

KAYNAKÇA

- Abbas, Fadil Hasan, *el-Belâğatu Fünûnuha ve Efnânuha*, Dâru'l-Furken, Amman, 1989.
- Abbâs, Hasan, *en-Nabvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Meârif Mısır, 1963.
- Abdu'l-Muteâl es-Saidî (ö. 1391), *Bugyetu'l-Îdâb li Telhîsi'l-Miftâh*, Mektebetu'l-Âdâb, 2005.
- Abdurrahman b. Hasan Habanneke (ö. 1425), *el-Belâğatu'l-Arabiyyetu*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1416.
- Advânî, Abdulazim b. el-Vâhid b. Zâfir (ö. 654), *Tabrîru't-Tabbîr fi Sinâati's-Şi'r ve Beyânî İ'câzi'l-Kur'an*, el-Cumhuriyetu'l-Arabiyyetu'l-Muttehide, Lecnetu'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye
- Ahmed b. İbrahim b. Hamd (ö. 1327), *Tavdîhu'l-Makâsid ve Tashîhu'l-Kavâid*, (Thk. Züheyr Şâvûş) el-Mektebu'l-İslâmi, Beyrut, 1406.
- Ahmed Matlûb, *Funûn Belâğiyye el-Beyân el-Bedî'*, Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye, Kuveyt, 1975.
- Ahmed Muhammed Ebu'l-Abbas (ö. 770), *el-Musbahu'l-Kebîr*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut,
- Ahmed Muhtar Ömer (ö. 1424), *Mu'cemu'l-Liğâti'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1429
- Ahmed Süleyman b. Kemâl Paşa (ö. 940), (Thk. ez-Zehrani Abdulhalik), *Telvînu'l-Hitâb ve İbn Kemâl*, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine, 1421.
- Akkâvî İn'âm Fevvâl, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi Ulûmi'l-Belâğa*, Beyrut, 1992.
- Altın, Oktay, *Nüzul Sürecinde Kavramlar -3*, Haksöz Dergisi - Sayı: 119 - Şubat 01, http://www.haksozhaber.net/okul/article_print.php?id=2958
- Âsî, Michel-Ya'kub Ramîl Bedî, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi'l-Liğati ve'l-Âdâb*, Beyrut, ts.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdillâh (ö. 400/1009'dan sonra), *Kitâbu's-Sinâ'ateyn*, Kahire, 1971.
- Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed (ö. 403/1013), *İ'câzu'l-Kur'an*, Mısır, 1315.
- Bolelli, Nusreddin, *Belâğat, Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri, Arap Edebiyatı*, İstanbul, 2001.
- Câhız, Ebû Osman, *Kitâbu'l-Hayavân*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, I-VII, Matbaatu el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1965.
- Cârim, Ali, *el-Belâğatu'l-Vâdîba*, Mısır, 1959.

- Cürcânî, Ali b. Muhammed (ö. 471/1078-79), *et-Târifat*, İstanbul, 1203.
- Çağıl Necdet, *Kur'an'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, Ankara, 2005.
- Çögenli, Sadi vd., *Telhis ve Tercümesi Kur'an'ın Eşsiz Belagati*, Huzur Yayınları, 2006.
- Çögenli, Sadi, Şafak Yakup, Toparlı Recep, *Arapça Farsça Türkçe Örnekleriyle Edebî Sanatlar (Bedî')*, Erzurum.
- Durmuş İsmail, *Arap Dili ve Belâgat İlminde İki İfade Biçimi: İtnâb ve İcâz (I) (Kur'an Metninin Anlaşılmasındaki Rolü Üzerine Bir Deneme)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 1, Yıl: 2000.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Şemsuddin el-Kurtubî (ö. 671), *el-Câmiu li Abkâmi'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Kurtubi)*, (Thk. Semir el-Buhârî), Dâru Âlemi'l-Kutun, Riyadh, 1423.
- Ebû Abdillâh Mustafa b. el-Advî, *Silsiletu't-Tefsîr*, Durûsun Savtiyye (<http://www.islamweb.net>)
- Ebû el-Muzaffer Mueyyiddu'd-Devle el-Kenânî el-Kelbî (ö. 584), *el-Bedî' fi Nakdi's-Şi'r*, (Thk. Ahmed Bedevî), el-Cumhuriyyetu'l-Arabiyyetu'l-Muttehide, ts.
- Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Fâsî (ö. 1224), (Thk. Dr. Ahmed Abdullah el-Kureşî), *el-Babru'l-Medîd fi Tefsîri Kur'âni'l-Mecâd*, Nâşir: Dr. Hasan Abbas Zeki, Kahire.
- Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444), *et-Teysîr fi'l-Kurâati's-Seb'*, İstanbul, 1930.
- Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn el-Ukberî (ö. 616), *Mesâilun Hilâfiye fi'n-Nabv*, (Thk. Muhammed Hayr el-Halvânî), Dâru's-Şarki'l-Arabi, Beyrut, 1992.
- Ebu'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn el-Ukberî (ö. 616), *el-Lübâbu fi İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, (Thk. Abdu'l-İlah en-Nebehân), Dâru'l-Fikr, Dımişk, 1995.
- Ebyârî, İbrahim b. İsmail (ö. 1414), *el-Mevsûatu'l-Kur'âniyye*, Müessesetu Sicli'l-Arab, Kahire, 1405.
- Ege, Ramazan, *Telvinu'l-Hitâb ve İbn Kemâl*, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), İzmir 1995.
- Eren, Cüneyt, Uzunoglu, Vecih, *Edebi Sanatlar Belagat*, Sütun Yayınları, İzmir, 2006.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luga*, Kahire, 1964.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahman el-Halîl (ö. 170), *Kitâbu'l-Ayn*, (Thk. Mehdi el-Mahzûmî vd.), Dâru Mektebeti'l-Hilal, Kahire.

- Fîruzâbâdî, *el-Kâmusu'l-Muhît*, Beyrût, 1407.
- Halid b. Abdillâh el-Muslih, *Şerhu Kitâbu't-Tevhîd*, 4; Halid b. Abdillâh el-Muslih, *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye*, <http://www.islam.web.net>
- Hâşimî, es-Seyyid Ahmed b. İbrahim, *Cevâbiru'l-Belâga fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, (Thk. Yusuf es-Samîlî), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut.
- Havârizmî, Burhanuddin Nasır b. Abdisseyyid (ö. 610), *el-Mugrib fî Tertîbi'l-Mu'rib*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Kahire.
- Haydar b. Süleyman b. Dâvud (ö. 1304), *el-İkdu'l-Mufassal*, el-Mektebetu's-Şâmîle.
- Heyet, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, İstanbul, 1985.
- İbn Abd Rabbih el-Endelusî (ö. 328/939), *el-İkdu'l-Ferîd*, Beyrût, 1940.
- İbn Âşûr Muhammed Tâhir, *et-Tabrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, Tûnus, 1984.
- İbn Fâris Abu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris er-Râzî, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luga*, Kahire, 1972.
- İbn Huccetu'l-Hamavî Tâkyuddin Ebûbekir (ö. 837), *Hizânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, Mektebetu'l-Hilal, Beyrut, 2004.
- İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammeđ, *Lisânu'l-Arab*, Beyrût, 1956.
- İbn Mu'tez (ö. 296), *Kitâbu'l-Bedî'*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1410.
- İbnu'l-Esîr Ebu'l-Feth Diyâuddin, *el-Meseli's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, I-II, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrût 1995.
- İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemu'l-Vasîf*, Dâru'd-Da've, Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, Kahire
- İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâb Tâcü'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, nşr. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1979.
- Kahyaoglu, Yasin, *Arap Dilinde Tağlîb Sanatı*, Nüşa, sayı 11, Ankara, 2003.
- Kazvîni, Muhammed b. Abdirrahman (ö. 739), *el-İdâb fî Ulûmi'l-Belâga*, (Thk. Muhammed b. Abdulmunim Hifâci) Dâru'l-Cil, Beyrut, III. Bsk.,
- Kuşeyrî, Abdulkirim b. Hevâzin (ö. 465), *Letâifü'l-İşârât*, (Thk. İbrahim el-Bisÿûnî), el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmme li'l-Kutub, Mısır, 3. Bsk.
- Kutub, Seyyid, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1982.
- Matlûb, Ahmed *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâğîyye ve Tetâvürüha*, Beyrut, 1996.
- Medenî, Sadruddin (ö. 1199), *Envâru'r-Rebî' fî Envâi'l-Bedî'*, <http://alhazme.net>

- Mennâu'l-Kattân, *Mebâbis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1986.
- Merâgî, Ahmed Mustafâ, *Ulûmu'l-Belâğa*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1984. (Ayrıca Beyrut 1993 baskısı)
- Merî b. Yusuf el-Makdisi (ö. 1033), *el-Kelîmâtü'l-Beyyinât*, (Thk. Abdulhakim el-Enîs), el-Mektebu'l-İslâmi li İhyâi't-Türâs, 2004.
- Meydânî, Abdurrâhman Hasan el-Habenneka, *el-Belâğatü'l-'Arabîyye Ususüha ve Ulûmuha ve Fünûnuha*, Dâru'l-Kalem-ed-Dâru's-Şamiyye, I-II, I. Baskı, Dımaşk, 1996.
- Muhammed Seyyid ez-Zehbî (ö. 1398), *et-Tefsîru ve'l-Müfessirîn*, Mektebetu Vehbe, Kahire.
- Muhammed Tâhir b. Âşûr (ö. 1393), *et-Tabrîru ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, Tûnus, 1984.
- Muhyiddin b. Ahmed Dervîş (ö. 1403), *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhu*, Dâru'l-İrşâd, Humus.
- Nebhan, Muhammed Faruk, *Mukaddime fî Dirâsâti'l Kur'âniyye*, el-Magrib, 1415.
- Râzi, Zeynuddin Ebû Abdillâh (ö. 666), *Muhtârü's-Sıhâb*, (Thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1999.
- Rummânî, *en-Nuketü fî İ'câzî'l-Kur'ân*, (*Selâsü Resâil fî'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye ve'n-Nakdi'l-Edebî*), li'Rummânî ve'l-Hattâbî ve Abdi'l-Kâhiri'l-Cürcânî, Mısır, 1968.
- Sâdik, Abdurridâ vd., *el-Belâğa*, el-Cumhûriyyetu'l-İrâkiyye Vezâretu't-Terbiye, Kuveyt 1975.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed (ö. 427), *el-Kesfu ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân* (*Tefsîru's-Sa'lebî*), (Thk. Ebû Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, 2002.
- Saraç, M. Yekta, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, *-İcâz md.*, İstanbul, 2000.
- Sekkâkî, el-İmam Ebu Yakub b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhü'l-Ulûm*, Beyrut, 1983
- Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa*, İstanbul, 1984.
- Soysal, M. Orhan, *Edebî Sanatlar ve Tanınması*, İstanbul, 1998.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebîbekir (ö. 911), *el-Muzhîr fî Ulûmi'l-Lüğa*, (Thk. Fuad ALi Mansûr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır.

- Şankitî, Muhammed Emîn (ö. 1393), *Edvâu'l-Beyân fî İdâbi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1415.
- Şemsuddin Ebu'l-Avn Muhammed el-Hanbeli (ö. 1188), *Levâmiu'l-Envâri'l-Behiyye ve Sevâtiu'l-Esrâri'l-Eseriyye, Müessesetu'l-Hâfikine, Tefsîru'l-Besmele*, Dimaşk, 1982.
- eş-Şeybânî, Mecduddin (ö. 606), *en-Nihaye fî Garibi'l-Hadis*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1979.
- Tabâne, Bedevî, *Mu'cemü'l-Belâğati'l-Arabîyye*, Darü'l-minâre-Darü'r-rifâi, 3. baskı, Cidde 1988, s. 502.
- Tâhiru'l-Mevlevî (Tahir Olgun) (ö. 1951), *Edebiyat Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- Taşköprüzâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), *Mevzû'âtu'l-'Ulûm*, İstanbul, 1313.
- Ünver, Mustafa, *Kur'ân'ı Anlamada Siyakın Rolü*, Sidre Yayınları, İstanbul, 1996.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, Matbaai Ebuzziya, İstanbul, 1935.
- Zebîdi, Muhammed Ebu'l-Fayd (ö. 1205), *Tâcu'l-Arûs*, Dâru'l-Hidaye, Beyrut, ts.
- Zuhayli, Vehbe b. Mustafa, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikir, Dimaşk, 1418.